

Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi

JOSEBA ANDONI LAKARRA

(EHU, Gasteiz)

0.1. Testukritika iker-sail zaharra da, oraintsuagoko kritika estrukturala, semiotika, dekonstrukzioa eta beste "kritika" mota ugariak baino haboro, jakina, eta hauek legez izen hori erabili arren, beren ikergai eta ikerbideak aski ezberdinak dira; ez, ordea, zenbaitek nahiko lukeen bezain lotura gabeak. Inoiz filologiaren esanahi osoa (hots, herri edo historia garai bat(zur)en ezagutza eta berreraiketa haien hizkuntza, literatura eta kultur emaitza ororen azterketaren bitartez) bereganatu badu ere, are bere zentzurik hertsienean (denboraren joanetorriak eta ondorengoen buru eta eskuek gaineratu huts, akats eta ulerkuntza gaiztoak ezabatuaz testuak, zahar zein berri, egilearen asmoari —ez beti letrari— atxikienik berreraiki nahi dituen zientzia) jakitate hutsari den bezainbatean egileekiko begiruneari¹ zor zaion egiteko larria du bere gain.

Brambilla Agenok (1984: 3) gogoratzen digunez, ordea, ideia komuna da, are pertsona jantzien (edo jantziak beharko luketenen) artean, ezen testu baten edizio guztiak baliokideak direla eta bata nahiz bestea berdin-berdin zaigula; egile berak dioskunez bada oraindik testukritikaren aurkako beste aurreiritzi edo ezezagutzaren erakutsirik, asko bait dira gaur bertan filologoek lan nekosoak meziprezatzen dituztenak —"modernotasunak" eskaini, omen, nagusitasunak berarekin dakarren irribarretxo inozoarekin, gehituko nuke— *Interpretazioa* emateko kritiko hautuaren morroi hutsen bailiran; aditu ote inoiz hauek *usus scribendi* berba eta honen erabilera erizpide, arazo eta egitekoak?

Bestalakoetan ezeze lexikografian ere badu testukritikak zereginik; areago dena, han da beharrezkoen Mitxelenaren ustez. Malkiel jarraituz gogoratzen zigunez, kopiaketa gaitzesgarri bainoago ohitura arrunt da eremu horretan, zintzoenak beren zorrak aitortuz baina, aipamenetara zaletu gabeek nola, mailebatuaz hartzekodunengandik. Hau dela kausa iturrien azterketa azken muturrera eramatea beharrezkotzat

* Eskerrak eman nahi dizkiet Gidor Bilbao, Rikardo Gomez, Iñigo Ruiz Arzalluz, Ibon Sarasola eta Koldo Zuazori lan honen ia azkenengo moldaketaren bat irakurri eta egin dizkidaten ohar eta zuzenketengatik. Blanka Urgellekiko dut, halere, zorrik handiena aspaldiko elkarlanetik bait datozkit hainbat datu eta ideia emankor.

(1) Hau da, nonnahi eta noiznahi zor dioguna, baita Euskal Herrian ere (ikus Lakarra 1988b, non biltzen den hemengo kontrako ohitura bitxien zenbait adibide). Ricok gogoratu "aquel precioso *paper* sobre Martí, cuando resulta que los *Versos libres* en cuestión estaban del revés" (*Primera cuarentena y tratado general de literatura*, Barcelona, Edicions del Quaderns Crema, 1982, 27) ez da zenbait "inmanentismo" ren ondorio naturala baizik.

aldarrikatu zigun (ereduak ere utziaz) hiztegi eta hitz bildumetan, datuen ondarreko iturburura zuzenduaz eta bigarren graduako iturburuek okertu ez desbidera gabe. "Izan ere berriek eskuz esku korritzen dute baina igorpen berriek ez diote lehen iturriaren lekukotasunari herdoil eta nahasketa baizik eransten" (1970: 26-27)².

0.2 *Genio y lengua*-tik datorren eta hain arrakastatsua izan den Larramendiren ariketa eta nortasunaren irudi zaharkituari (ikus Lakarra 1985a)³ eutsi nahi dionik gelditzen bada ere, badirudi azken bospasei urteotan Larramendirekikoak aldatuaz doazela (cf. Lakarra 1985a, 1985b, 1991b, 1991f, Mitxelena 1983, 1984, Sarasola 1986, Urgell 1985), egungo hurbilketa ohizkoena edo hedatuena besterik delarik.

Pausu larriena egina izanik, L-ren garrantzia —bidebatez, beharrik balitz, bere "izen ona"— aldarrikatu ondoren, luzeena dugu peitu, hots, haren azterketa⁴.

Zereginik ez da falta eta hara berehalako batean bururatzen zaizkidanak: Mitxelena hasitako L-ren Hiztegiaren Eraskinaren (*E*) azterketa amaitu; behingoan Hiztegiarekin sartu bere egitura ikusiaz, hitzberri, mailebu, hiztegi-hitzak ezagutuaz eta markatuaz⁵; mailebuen zenbata eta nolakotasuna zehaztu; orobat hitzberriena, zelan sortzen dituen gehituaz; halaber, hiztegi-hitzak, L eta aurreko eta garaiko hiztegi-gintzaren harremanak azalduaz; L-ren hitzberri (eta hark bertakotuen) iraupena eta bizitza ikertu⁶; *HH*-aren (= *Hiztegi Hirukoitz*-aren) eta *DVC* (= *Diccionario Vasco-castellano*-aren) arteko erlazioa Altuna 1967ko oharrak zehaztuaz eta zabalduaz; *HH* eta garaiko eta beranduagoko hiztegien artekoa (Sbarbi-Urquijo delakoarekikoa, esaterako)... Segur naiz ikerlari frango litzatekeela, horretan denbora luzeegian jarri gabe gainera, beste dozentzina puntu gehituko lukeenik.

(2) "La búsqueda de un método que permitiera eliminar en lo posible lo subjetivo se remontaba a los orígenes de la filología y se halla estrechamente ligada a la concepción del libro como transmisor de unos significados fundamentales —la *res*—, que se conformaban a su vez a través de unos significantes únicos —los *verba*—", Blecuairen aipua (1983: 9) zorigaitzez hemen moztu behar dudana jarraipenaren interesa (eta humorea) begibistakoa den arren. Aitortu behar dut neurri batean harritu nauela begiratu ditudan testukritika eskuliburu eta lanetan hiztegiek aurkezten dituzten arazoez ezer ez aurkituak. Halere, nago testukritika ez-mekanikoaz (hots ez-Lachmanniarraz) aritzen direnek bederen baluketela horretan interesik; pentsa bedi, urrutiago joan gabe, zeharkako tradizio, aipua, zuzenketa/berridazketa eta abarretan hiztegiek (inoiz batek baino gehiagok) duten garrantzian. Testuan ematen den Malkielen gogoetak hiztegi-legei behar bada sail-barnetiko interesik ere sor liezaieke.

(3) Harrigarri da L-ren azterketen interesa haren halaholako etimologiekiko "sentiberatasunean" eta antzeko azaleko kontuetan oinarritu izana. Euskara idatziaren historian 150 urtez izan duen eragina nekez azal daiteke bide agor horiek zehar.

(4) Urriegia da orain arte euskal hiztegi-gintzaren historiak duguna. Cf. Quemada (1968) Frantziako 1539-1863 bitarteko hiztegiez. Nabarmen da Arzamendi (1981) [1985ko hitzaurrean errepikatua] izen eta urtekako sailkapen hutsa dela, gehienik ere eskema balioa izan dezakeena.

(5) Komeniko litzateke, euskal tradizio urriarengatik dezakeguna bait da, ahalik eta lasterren izatea iparralderako ere 1745 arteko testuen tesaurusua. Hegoalderako badira, argitaratzeko zerbait gaurkotu beharko diren, Sarasola 1980 eta Lakarra 1984 eta baita xviii. mendeko beste zenbait testu laburrenak ere (Peñaflorida, Olaetxea eta Larramendi bera); iparralderako Altunaren *Lexicón Decheperiano* dugu eginkizun horretatik hurbilenik. M. J. Soto Michelenaren "El lexicón de RS de 1596", *ASJU*, xiii-xiiii, 1978-79, ezin da adibidez jar, har dezagun alderditik har dezagula: hitzak agertzen diren errefrau zenbakien proba zuzenketa gabezia aski ez balitz bere balioa gal zezan, hain dira ugari ulerpen txarrak (*jaya daude egonpean esateko*) eta batez ere hain irizpide bereziak ditu hitzak sailkatzeko (*da, etorri da*-koa, *etorri-n* adibidez) non ez duen betetzen are era honetako hiztegi baten behin-behineko funtzioa, hots, berehalakoa eta erabateko segurantzaz oharreza delako hitz bat agertzen den edo ez testu batean.

(6) Honetarako, zalantzarik gabe, gehixeago lagundu beharko lukete zenbait edizio, ustez kritikoren, aparatuek; aspaldixko hasi ziren filologoak toki horietan biltzen, testu ezarketarekikoez landa, iturri, antzeko pasarte eta are hitz interesgarrien historiako oharrak, hitz baten adiera beste kide batez ematea gutxietsiz edo.

Izan ere, nabarmen da eskuartean dugun autuan euskal filologiak —eta ez naiz soilik azken urteotakoaz ari⁷— ez duela “pairatu” positibismo suharregirik, filologia *comme il faut* direnetan ematen den ekin eta lan zehatzean oinarritutako etengabeko aurrerapenik; aliritziko usteen eta lehen esanen errepikarik bada, aldiz, plazaratutako saio gehienetan; datu eta ikerbide berririk gutxi⁸.

Egoeraren deskribapen hits honetan salbuespen argi ditugu euskal lexikografiaren historiaren ikerketan mugari diren Mitxelenak burutu *E*-ren azterketa bikainak, 1970ean argitaratu zuen *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue* eta hura baino bederatzi urte lehenagoko “Euskal iztegiak XVII-XVIIIgarren mendeetan”. Mitxelenak aurkezten duen Larramendiren hiztegiaren eraskinaren iturrien azterketak ez du kiderik bere bikaintasunean euskal lexikografian, ikergaiak ere ez bide duen bezala euskal hitz altxorren historian⁹.

Lan horiek ireki dituzten bidez mintzatu naiz bestetan ere (cf. Lakarra 1987); ondoren datorrena —XVIII. mendeko hiztegi gintzazko lan zabalago baten zirriborro eta aurrerapen huts hein handi batean¹⁰— Koldok emandako urratsen jarraipen soil-tzar har ledin nahi nuke, ez harekiko zor ezinbihurtuaren kitagarri.

0.3. Segidan azaltzen dut lanaren egitura. Lécluseren (FL) *Manuel de la langue Basque*-ko frantses-euskara hiztegiaren (1826) iturri nagusia Martin Harrieten (H) *Gramatica escuaraz eta francesez*-koa (1741) dela erakutsi ondoren, oharturik FL-ren hiztegi zena bait ezaugarri markagarri L-ren *E*-ean ere errepikatzen direnak, badirela H-en hiztegiaren, hau *E*-aren iturri berri, artean ezezaguna, dela ondorioztatzen dugu (§ 1); ondorio hori sendotzeko bi eratako frogak gehitzen ditugu: beren arteko huts bateratzaileena eta H-ez baliaturik *E*-ean egin daitezkeen irakurketa zailagoena [*lectio difficilior*] (§ 2). H hartzekodun segurutzat ezarri ondoren, zor horren zenbatekoa ikertzen da *E*-eko sarreren azterketa batez (§ 3).

Hurrengo atalean (§ 4) hiztegiaren arteko iturri erlazioak ikertzeko zenbait irizpide proposatzen dira eta *E*-aren eta H-en hiztegiaren artekoari ezartzen: hizkuntza eta grafiazkoak, sarrera konplexuak, dela iturri anitzen arrasto gisa, dela iturriak izan ditzakeenen islada bezala, atzizkien erabilera aldarrikatzen delarik berariazko azterkizun garrantzitsu legez.

Segidan (§ 5) orain arteko emaitzek Mitxelenaren¹¹ ikerketen ondoren *E*-az geuekan ikuspegia ze neurritan aldatzen duten ikertzen da: bai iturri txikienei dago-kienez —Land eta *RS*—; baita bereziki, nagusiari —Axularri— dihoakionez, baina, are H-en lekukotasun alderakorra ezagutu ondoren ere, —esanahi edo forma egokiagoa ematen duenetan— Ax-en bitartez azaldu behar direnak ikertuaz; atal hau aurreko azterketaren emaitzen kopuruen aurkezpenaz amaitzen da.

(7) Linschmannek eta berak burutu 1900eko Leizarragaren edizioari Schuchardtek jarri zion hitzaurrea (ikus orain Iñigo Ruiz Arzalluz eta Jose Manuel Velez Latorreren itzulpenean *ASJU*-ko Gehigarrietarik 12.ean, Donostia 1990) apartekoa dugu guztiz oraindik ere, eta soilik Altunak Etxeparez burututako lan bilduma edo, beste era batean, Haritschelharrek Etxahunekin egina ditugu alderatzeko.

(8) Usu badirudi zabalkunderakoak direla pilatzen eta errepikatzen, ikerketen kaltetan; hortik jaso dugun hainbat usteren —L-rekikoetan beste inon bainoago— oinarri arina baina zama astuna.

(9) Dagoeneko gertakari honek erabat ezagun beharko lukeen arren ez dakit hala den; bestela begira zatekeen bere erabilera ondorengoetan, Azkue, Lhande eta Maurice Harrieten hiztegiaren, esaterako. Bada egiteko horretarako oharririk Mitxelena (1970)-en.

(10) Goian aipatu gaietariko zenbait aritu naiz Lakarra 1991c, 1991d eta 1991e-n. Azterketa orokor bat eman nahi nuke Lakarra 1991f-n.

(11) M eta, behar denean, orria emanaz laburtuko ditugu hemendik aurrera *Estudio...*ri buruzko etengabeko aipamenak.

Buruenik (§ 6), zenbait adabaki gehitzen dira: H bera ere neurritan batean Ax-en zordun dela; aurrerago frogatu legez E-ak H-i mailebatu dizkion *-katu* eta *-kuntza* atzizkien lekukotasun kopuruan alde handia dela euskara-frantsesa eta frantses-euskara hiztegien artean (L-k erabili zuen 2.ak duelarik nagusigoa), alde hori bera errepikatzen dela eratorriak sortzeko gainerako atzizkiekin ere eta gertakari hau fr-eusk. alderdian nabarmentzen den garbizaletasunarekin lotzen da, erruz gehitzen bait dira hitz jatorrak eta ezabatzen mailebu gordinegiak.

Hondarreko atalean (§ 7) H ez soilik E-aren baizik eta HH-aren gorputzeko iturri dela frogatzen da, beste zentzu bat hartzen duelarik honela L-k hartaz hiztegiaren hitzaurrean idatziak¹².

1.1. Gauza nabarmena da Fléuri Lécluse ez dela bere *Manuel de la Langue Basque*-ko hiztegiarekin —erabat *descriptus* izatetik ateratzen duen zehaztugabeko Abbadiren zubererazko hitz sortaz landa— bertako gramatikaren iturriekin bezain zehatz, ia erabat ilunpean gelditzen direlarik¹³.

Jakin, badakigu berak esanik L-ren hiztegia aurrean izan zuela. Hitz zenbaitek, bestalde, *Larram.* laburdura darama. Hala ere, bakarrik lehendabiziko hiztegian eta, egiatan, soilik hiru hitzek, ezin famatuago diren *godaria*, *surrantsa* eta *sutumpa*-k, hain zuzen. Beste batzu, *letraquindea* “grammaire”, *letraquindarra* “grammairien”, *gaizbidecatcea* “scandaliser”, *gaizbidecorra* “scandaleux” bezalakoak, L-ren ekoizpenen itxura osokoak iruditu arren, L-k “gramática” *hitzequindea*, “gramático” *hitzequindarra*, “escandalizar” *gaitzbidatu*, *gaizcartu*, *trebucatu*, “escandaloso” *gaitzbidetia*, *gaizcartia*, *gaizcarsua*, *trebucatia*, *trebucatsua* ditu.

Globa “poème” eta segituko *globaria* “poète”-k berehala L-ren hiztegiaren E-eko “poema” *globac* eta “poeta” *globaria* gogoratzen dituzte; orobat *niaflatcea* “manger avec goût” (E “comer con gusto” *ñaflatzea*), *toliatcea* “tourmenter” (E “atormentar” *toliatu*), “mefiance” *fidagaiztasuna*, “méfiant” *fidagaitza* [eta *iduricorra*] (E “desconfiado” *fidagaitza*, “desconfianza” *fidagaiztasuna*) edota *aldecorra* “partial”, *OEH*-aren arabera soilik biotan eta Añibarroren hiztegian azaltzen denak, testu-adibideak oso berankorrek izaki. Guzti honek berriz L-ren hiztegiaren arrastotan jartzen gaituela lirudike eta izan ere badukegu hara bihurtu beharrik.

1.2. Alabaina, FL-k azaltzen duenez, bere hiztegiek Lapurdiko hitzetan dute oinarririk zabalena, izan ere hangoa baita “le basque classique des Français” (*Manuel*, 173); beraz, nekez izan daiteke L haren hiztegien iturririk handiena, eta bigarrenean (“dans le français-basque, j’ai tâché de n’employer que des mots usités dans le dialecte labourtain”, *ibid.*), are lehendabizikoan baino nekezago.

FL-ren hiztegiaren eta L-ren HH-aren artean diren lotura nagusiak ez dira zuzenekoak —hots, stemma batean marra bortitzenez isladatzen diren horietakoak— baizik eta biek hirugarren bati, Martin Harrieten *Gramatica escuaraz eta francesez...* (1741) liburuko hitz bildumei, alegia, dioten zorretik datozenak. Hori bai, hirugarrenarekiko zor horren zenbatekoa erabat ezberdina dugu batean eta bestean aurki konturako garenaz.

(12) Ez naiz arituko hemen ez Añibarrok H-i hartutako hitzez ez haiek *Voces bascondas*-en (eta zenbaitetan Azkueren hiztegian) suposa dezaketenez “N” eta “L”rako (ikus Urgell 1990); halaber, kanpo utzi dut oraingoan H-en hitz bildumek Sbarbi-Urquijo hiztegian izan dezaketenez eragina, E-aren bitarteko izan dela bait dirudi are H-engandik jaso; alabaina, bada hor oraindik zer iker eta Sbarbi-Urquijo hiztegiaren ene edizioiko oharretarako utziko dut hemen zuzenean axola ez digun gai hau.

(13) § 1 hau aldaketa txiki batzuekin Lakarra-Urgell 1988tik hartua da.

H-en eta FL-ren euskara-frantses hiztegiak erkatzean lehendabizikoa FL-ren uestez (*Manuel*, 122) erauzi egin beharko liratekeen mailebu gehiegizkoz bete da goe-la ikus dezakegu; balirudike, hain zuzen, horien zerrenda egiteko erabili zuela H-en hiztegi hau: *abandonatcea*, *acceptatcea*, *onharcea*, *accordatcea*, *affligitcea*, *akhusatcea*... hasieran bertan.

Hala ere, bada hor ere erkagai interesgarriak: Iparraldeko ohiturarik zabalduenari lotuaz, FL-k legez, H-ek ere aditz izena ematen du beti (L-k, aldiz, partizipioa) eta biengan atzizkiaren grafia *-tcea* da (L-renagan, aldiz, *-tzea*)¹⁴. Bat zetozen halaber bertako hitz ez oso ezagun zenbaitetan, H-en lehendabiziko orrialdetik hasita ikus daitekeenez: H *abondancia*, *frangancia* “abundance”: FL *frangancia* “fréquence, multitude”; H *abiadura*, *joanhara* “cours”: FL *yoanhara* “cours, courant”; H *acta*, *patua* “acte, contrat”: FL *patua* “contract, pacte” (*pacte* eta *ez acte*). Behin behineko ondorio gisa esan daiteke hiztegi hau erabili baldin bazuen —eta badirudi neurriren batean hala egin zuela— oso kontuz izan zela: albo batera utzi bide zituen mailebu gordinegiak (aipatu orrialdean *abondancia*, *abandonatcea*, *acceptatcea*, *accordatcea*, *acta*, badakartza, ostera, *azotea* (H *açotea*) eta *largatcea*) eta inoiz hutsak edo hortakotzakakoak ere saihestu ditu, H *afferric* “en vain”, adibidez.

Bi hiztegien frantses-euskarazkoak erkatzen direlarik kideetasunak askozaz handiago dira:

	HARRIET	LÉCLUSE
barbe	biçarra	bizarra
barbier	biçarguillea	bizarguillea
baguette	cihorra	cihorra
baguettes	chirchilquerciac	chirchilquercia
baigner	mainatcea	mainatcea
bain	mainhua	mainhua
baise	musua, pota	musua, pota
baiser	musuematea	musu ematea
balance	harahuna	harahuna
balay	jatxa	yatsa
banc	alkhia, alquia	alquia, alkhia
banquet	iatequeta	yatequeta
banir	destarratcea	desterratcea
banissement	destarrua	destarrua
baptême	bathaioa	bathayoa
baptiser	batheiatcea	bathayatcea
bas	galcerdia	galcerdiac
bassesse	beheratassuna	_____
bâton	makhilla	_____

Antzekotasuna —FL-ren originalarekiko bete beteko atxikimendua— are nabarmenago egiten da, erabatekoa, baldin eta kontutan har bagenez peitu genituen bi ordainak hor ez eman arren eusk-fr. hiztegien ezartzen dituela FL-k: *bebertassuna* “bassesse” (nahiz eta *bereratcea*), *makhila* “batton”. Parekotasun hain adierazgarri hau letra gutzietara eta hiztegi osora hedatzen da.

(14) Bere testuetan duen <tz> eta <ts> digrafoen erabilera sistematikorako eta garaiko eta lehenagoko B eta G-ko idazleen usadioaren deskribapen llabur baterako ikus Lakarra 1985b, 243-245, bereziki. Han *Arte*-ko proposamenaren orria (III. Prosodia. § 1. Pronunciación y ortographia, 339) eman nuen arren, pasarte bera kopiatu gabe gelditu zenez gero hara hemen: “Finalmente dos pronunciaciones se hazen difíciles à algunos, y son las que traen tz, ts, y sin embargo son muy suaves, y dulces, v.g. *otzá* frio, *gatzá* palabra; y *otsá* ruido, *lotsá* verguenza, *otsoá* lobo, *atsoá* muger vieja, *utsá* vacío, vano. Acertarase con su pronunciación, si se hieren ambas consonantes juntas, como partes de la syllaba siguiente”. Zabalago aritu ahalko gara Bilbao *et alii* (prestatzen).

1.3. Bestalde, FL-ren ezaugarri bitxiatarik zenbait, gehienak, H iturritzat, ispilutzat hobe, erabiltzetik datozkio eta arestiko gonbaraketa bezain garbi mintzo dira erlazio honen alde: cf. alde batetik FL-ren

- 1) <qu> a aurretik: *lerroqua* "alignement", *lauquantoindua* "carré", *marrusquatcea* "frotter", *saquatsac* "reins", *trenquatcea* "trancher, terminer", *aliaqua* "passetemps", etab.;
- 2) <r>, <rr> behar zen lekuan: adib. *oilara*, *heronca*;
- 3) Forma hasperendun eta gabeak: *apeza*, *ap-beza* "prête", *a-poa*, *ap-hoa* "cra-paud", *oibala* "toile, tissu", *oyala* "drap", *oibana* "forêt, haute futaie"; baina bakarrik *oyarzunga*;
- 4) Tartearen behin -ea > -ia bihurturik: *lucea*, *lucia* "long" (beharbada L-ri jarraikiz ematen duen *Landa lucia* "longue lande, l'Andalousie"-rekin zerikusirik duena), *mizpiratcia* "néflier", *pian* "dessous", *urra mia* "mine d'or";
- 5) <tz> <z>ren lekuan: *etzagutcea* "connoître", *etzagutza* "connaissance", *etzarcea* "mettre", *itzotza* "gelée", *itzozguita* "geler", etab.;
- 6) <c>, <ç> behar den tokian: *pocoadura* "corruption", *enzunicaitea* "exacer", *erneicaitea* "prendre garde", *ucurrea* "peste";
- 7) <e>, <i> behar zuena, hiperzuzenketaz beharbada: *icengoitea* "surnom";
- 8) Soberako letrak: *iharduquisteia* "disputer", *itsuntasuna* "aveuglement";
- 9) <t> eta <l> nahasiak: *il-hurria* "source, cause", *kharrakazatia* "râcleur", *loralcea* "fleurir";
- 10) -cunza asko: *erakhuscunza* "remontrance", *gaizcunza* "corruption", *ikhuscunza* "vue, spectacle", *laburcunza* "abbreviation", *lebencunza* "préférence", *lucecunza* "longitude", *manacunza* "ordonnance", etab.;
- 11) -guita, eguita-ren ordez: *gaizguita* "nuire", *loguita* "dormir", *nigarguita* "pleurer, gémir", *oibuguita* "crier, appeler";
- 12) -duru atzizkia: *hoguendurua* "coupable", *mayasturua* "charpentier" eta, seguruenik, *harcedirua* [sic] "créancier".

eta bestetik H-en *aliaqua*, *beçoïnasqua*, *enquanta*, *saquaxac* (1), *Oillara*, *heronca*, *chorochtua*, *dehadara* (2) *etçagutcea*, *etçarcea*, *itçozguita*, *itçotça* (5) *ilxuntassuna* (8) *laburqunça*, *aldaqunça*, *bardinqunça*, *gaitzqunça*, (10) *hoguendurua*, *harcedurua*, *çordurua*, (12) *leberguita*, *oibuguita*, *galdeguita*, *loguita*, *ihesguita*, (11) eta beste askotako atzizkien erabilera ugaria.

H-en gramatikako hiztegiak (fr-eusk. bereziki) FL-renen iturri dela —eta oso gertuko iturri, gainera— jakin ondoren zentzu berria eriden dezakegu bere hitzetan; horrela, esateko, norbaiti hiztegiak laburtxo begitan dakizkiokela gaztigatzean: "ceux deux vocabulaires paroîtront peut-être *cortitos* (un peu courts)". Gaztigua —Prai Bartolok eskolastikoen hizkuntza *preocupación del argumento* deitu arren (cf. Lakarra-Urgell 1989)— ez zen karmeldar asaldagarriarengan pentsatuaz jarria, jesuita gogoratuaz baizik; izan ere, *HH*-aren hitzaurreko pasarte hau zuen buruan hor Léclusek:

Acaba de imprimirse una Gramática de Bascuence y Francés por su Autor Monsieur Harriet, con muchas curiosidades, y un Diccionario *cortito* [etzana gurea da] del Bascuence y Francés, todo en octavo; cuyas voces con otras, que le faltaban de su Dialecto se hallarán en mi Diccionario. (Prólogo. Primera parte. § XIX "De los libros en bascuence", XXXV. or.).

Maisuak iturri horretaz esana jaso besterik ez zuen egiten, bada, ez bere obraz inongo apaltasun-erakusgarri susmagarririk; Prai Bartolok huts egin zion keinuari, alegia.

1.4. *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue-n* Mitxelenak L-k aipatutako Ax-ez landara RS eta Land ikusi zituen E-aren oinarri, hitzez-hitzez miaketan zeini berea emanaz hein handi batean, handienez inola ere:

De estas tres fuentes procede la mayoría del Suplemento, pero queda todavía un residuo considerable, procedente, según Larramendi, de la lengua hablada o de otros libros. Pero esto puede deberse en parte a la falta de acierto de mi investigación y otros podrán corregir su deficiencia (52).

Eta izan ere, hondakin hori zerbait (erdia edo) murriz daiteke oraindik. FL-ren hiztegieta badira *lencatu*, *globa*, *globalaria*, *niaflatcea*, *toliatcea*, *fidagaiztasuna*, *fidagaitza* eta *aldecorra* M-k L-ren E-aren azterketan (533, 150, 522, 533, 75, 196, 195, 487 hurrenez hurren) iturri ezezaguneko zatitza jotzen dituenen sailean. FL eta H-en hiztegien arteko erlazio zuzena ikusirik oraingo honetan ere Lor Urhersigarriak han edan duen esperantzan bigarrena jo dezanak bertan aurkituko ditu: cf. H “preferer” *lehencatcea*, “poème” *globac*, “poète” *globalaria*, “manger avec goût” *ñaflatcea*, “tourmenter” *toliatcea*, “méfiance” *fidagaiztasuna*, “méfiant” *fidagaitza*, “partial” *aldecor*.

Hitzok euskal testuetan barrena izan duten historia eta hedaduraz dakigunaren arabera, ez dirudi gertakari hau halabarrez azal daitekeenik, “(Ht [= H] y Lar *Sup* son prácticamente contemporáneos” pellokeria, filologi hybris arrastorik gabe¹⁵ esanaz, adibidez, *OEH*-rekin, cf. s.u. *aliaka*) eta bai, aldiz, aski dela L-k H-engandik mailebatutzat hartzeko, horrenbestez honen hiztegiak ere gehitu behar dizkiegiularik E-aren iturritzat M-k zerrendatu RS¹⁶ eta Landuchioren hiztegiari. Badiruki honako honetan ere, Landuchioren hiztegiarekin egin bezala, oharturik bazela bertan bere hiztegia emendatzeko altxorrik, frango erabili zituela E osatzerakoan berarekin zuen H-en gramatikako hiztegiak.

Hurrengo orriotan erabilera honen zenbatekoa zehazten saiatuko naiz, bidenabar hiztegien testukritikazko zenbait gogoeta eginaz, bereziki bata bestean izandako eragina usnatzeko bideez, ustez —zuzendu eta zabaldurik, noski— baliagarri izan daitezkeela egiteke dugun euskal hiztegien historiako.

2.1. Edozein testu bikoteren arteko lotura erakusteko, eta badirudi hiztegiak ere ez dutela honetatik ihes egiten, froga formalik sendoenak, huts bateratzaileetarik (*errores coniunctiuii*) etorri ohi dira. E eta H-en artean badira honelako testu aski labur baterako nahikoa den adina:

436. Muro, *afantua*.

M-k ikusi bezala forma hau s altu bat < / > oker ulertzetik datorren hutsa da, gero Sbarbi-Urquijo hiztegiaren ere —hemendik harturik— berragertuko dena, nahiz eta forma zuzena eta aditza ere gehitu lerroartean eta ordenatik at: “*asantua*, paries, pared, muraille”, “*asantatcea*, parietem aedificare, maçonner”.

(15) Ados nator funtsean, halere, De Rijk-ekin: “I am delighted to see that most of the shortcomings I was obliged to point out in that volume [1.koa, cf. haren iruzkina *ASJU*, xxii-2, 1988, 695-700-ean] have been rectified in the second or third volume” (“Location Nouns in Standard Basque”, *ASJU*, xxiv-1, 2. oh. Bestalde, filologiaren edozein alderditarik begiraturik ere, barregarri suertatzen da hor zehar horrenbeste zarata sortu duen 2000 urtetan egindako hiztegia (hala omen) *OEH*-rekin parekatzea. Gaiotaz duen eta beti izan duen ezjakintasun entziklopedikoaz landa nekez ulertuko litzateke, sabotai asmo garbia ez balitz, mass-media batzuen inguruan mugitzen den jaun ezagun batek hiztegi honen aurka behin eta berriz azaltzen duen grina.

(16) RS-eko testukritikazko bestelako arazoaren artean Darmstadtoko aleak gorde ez zituen erretrauetarik L-k ezagut zitzakeenez aurki (Lakarra 1991f-n) berrartzeko asmoa dudana 1986-n aritu nintzen; 1986-n Urquijoren Garibairen aldeko egiletasun teoriari, besteren artean. Gaztigatu nahi dut axolazko izan dakiokenarentzat RS-ez egindako beste lan bat (Lakarra 1990) nik froga bakar bat zuzendu ez aurretiaz falta zirela argitaratzaileetarik bati gaztigatu oharrik ezartzeko aukerarik gabe argitara dela.

Oih-ek Pouv-ri (RIEV, IV, 1910, 226) "*assentua* est vn mot de Navarre et d'Ipuzcoa pour dire deliberation ou resolution. On sert en quelques endroitz de Labourt pour signifier vn travail de massonerie, *Etche horrec assentu ederra du*, la massonerie de cette maison est belle", ziotsola eta azken adiera hau *Glossaria duo Vasco-Islandica* I, 380an ere ("*assentuba*, husveggur" = "muro de casa") agertzen dela markatu arren, M-k ez du hitz hau Ax-engan ez besterengan eriden.

Iturburu H dugu, beregan topatzen dugun erratuak salatu bezala: "mur, *afantua, pareta, murrua*". Cf., aldiz, bertan "maçonner, *asantatcea*".

600. Semejante, *alayo*a.

M-k zail ikusten du (*h*)*alako*-ren ustelketa izatea. Hori dela eta (*h*)*ala jo* etorki ezezaguneko sintagma bat izan daitekeela proposatzen du, italierazko *sifato* bezala.

Haatik, hutsa da, eta (post factum, gutxienez) ez da nekez ulertzen ustelketa honako gatearen bitartez: *c > e > i* eta —letraldaketaz— *y*, cf. 481. sarreran *aiena > ayena*.

H 299 dugu hemen ere hutsaren iturburu: "*halaioa*, pareil, semblable" eta oraingo honetan bertako "Fautes à coriger dans le Dictionnaires"-en ere biltzen zaigu: "p. 299 *halaioa*, [isez] *halacoa*" (511. or.).

629. Tacha, *narraioa*, *narrioa*.

Narrio-ren etorkia Ax 93 da 392. sarreran M-k erakutsi bezala; bigarrena iratxo bat iruditzen zaio hari. Hala bide da ez bait da azaltzen ez Ax ez Leiz, ez EtxZib, ez Haranburu, Gasteluzar, Materre ez Oih-engan, bederen.

Haatik, cf. H "tâche, *notha*, *narraioa*".

Nago datu hauen aurrean testukritikalarik ezingo lukeela E-aren H-ekiko menpekotasuna uka.

2.2. Menpekotasun hau areagotzeko H-en bitartez azalkizun diren E-eko hitzak bil daitezke, hauetan H-en lekukotasunak L-ren *lectio difficilior* zenbaiten bermatzaile bilakatzen diren neurrian:

203. Despedazar, *pedazatu*.

M-k erakusten duenez L-k gaizki ulertu du hitz hau, etorri ere *pedazu* "remiendo"-tik bait dator "remendado" adierazten duelarik, Ax-engandik dakarren pasartearen ikus dezakegun bezala: 551 *Hanbatic hanbatean. Caeteris paribus. Hobeda arropa ossoa, pedaçatua baiño. Ordea halaco pedaça, appaindura eta berretura eman abal daquidicaio, non guero berretura harc eta pedaçuac, arropa osso, berriac baiño guebî ago valio vailluque*. Cf. "*apedaçár*, remendár: reforçar lo que està viejo, ù roto, poniendo algun remiendo" (Carlos Ros, *Diccionario valenciano-castellano*, Valencia 1764, 262. or., (apud Colon-Soberanas 1985: 123).

Ez dut uste, ordea, Ax-en pasarte argi hori izan zenik (ezta aipa daitezkeen Leiz I, 15, 63, 110) L desbideratu zuena. Hobe deritzot H-en lekukotasunean oinarritutako itzulpena dela pentsatzeari: "*piece, pusca, pedechua*", "rapiecer, *pedechatcea*".

423. Miseria, *ezceria*.

"Zalantzarik gabe *laceria* da, Ax 224 bezala: *Asco da bere laceria, escasia, miseria*" dio M-k. Alabaina, badirudi ez dela hutsa —nahiz ez dudana iparraldeko beste idazle zaharrengan eriden— eta aldaera hau ere izan dela lurralde eta garai ongi zehaztu gabean H-en lekukotasunak erakusten digunez: "*misere, ezceria*,

escasia, laceria"; ohar bedi, aldaera arraroago honetaz landa M-k espero zuen berba ere ezagutzen zuela H-ek eta harena litzatekeela edozein kasutan ustelketa; < la- > → < ez- >, bidenabar, ezinezkoa ez bada ere ez da errazenetarik.

463. Ocasión, *aurguina*.

M-k zalantzak ditu formaren zuzentasunaz: "Azk-k (Xahori jarraikiaz?) zubereratzat jotzen du. Ez ote da hobeto *aurk(h)in (aurquina)*?"

Baina hedadurazko Xahoren iritzia gora behera, badirudi forma ongi jaso dutela L-k zein Azk-k. Cf. H "occasion, *parada, aurguina*", "si j'etois en occasion, *aurguñan banainz*".

622. Suponer, *balizcatu*.

M-k ez daki nondik atera zitekeen, ez bada harrigarri egiten zaion (atzizki nominal bat aditz forma bati zuzenean erantsia) RS 15 *Balizco oleac burdiaric ez, "la erreria de si fuesse no aze fierro"*-tik. Errefrauaren iruzkinerako Urquijoren ediziora bidaliaraz, Maurice Harrieten lekukotasunak L-renari ezer ez diola gehitzen markatzen du, eta arriskugarria bertatik Amikuzeko BN dela ateratzea, Azk-k egin bezala.

M-ren proposamenaren egokitasuna letraz letrakoa eta hitzez hitzekoa ez denez gero, konpli da Urquijorekin marka dezagun alde batetik M-k aipatu errefrauaren aldaerak badirela orobat Garibairen bi bildumetan eta Isastiren *Compendio*-an: B 30 *Valiz-co ole-ac burniaric eguin eçtaroa* "Fuese si de herreria la hierro hazer no suele" (eta berdintsu A 36an) eta *Balizco olaac burnia guchi* "El decir si tuviera herreria trae poco fierro".

L-k iturri hauek ez ezagutu arren errefrauaren hedadura eta erroak areagotu egiten dira. Hainbat gehiago Urquijorekin (*Refranero vasco. Los Refranes y Sentencias de 1596*, Donostia, Auñamendi, I, 36) gogoratzen badugu badela oraindik beste aldaera bat, "le moulin suposé ne fait pas de farine, *balizcaco ibarac ez du iriñic eguiten*" H-en gramatikan (zehatzago, hango fr.-eusk. hiztegian) eta FL (haren zorduna ikusi legez) eta Duvoisinengan.

Eta hara non datorren H-en aipatu horren alboko sarreran gure "suposer, *balizcatcea*".

3. Froga nabarmen hauetan oinarri harturik gonbaraketa E eta H osoetara heda dezakegu, emaitza joriak erdiesteko itxaropenean; ez ditut, halere, seguruenak baino emango, E eta H artean litezkeen erlazioak oro agortzea ez bait da nire egungo asmoa:

12. Aceptar, *onartzea*.

Hizkuntza idatzian gerora oso erabilia izan den *on* eta (*h*)*artu*-ren konposatu arruntzat du M-k, ezagutzen duen 1. ko agerraldia hauxe bada ere (*ontzt(h)artu*-renak Haranburu, Belapeyre eta Gasteluzarrendandik hasita aurki daitezke). Berak dioenez Azk-k Intxauspek aldatutako Ax-en 3. arg.eko adibidea dakar, soilik.

Cf. H "accepter, *topatcea, onharcea*".

Letraldaketa sistematikoa da; cf., soilik H-etik hartuak, azterketan agertuko diren ordenan aipatuaz: 105 *galtzarra* < *galçarra*, 655 < *motzorra* < *motçorra*, 686 *oiña* < *ohiña*, 497 *erdiztapena* / irakur *erditza-* / < *erditçapena*, 149 *chiflatzea* < *chiflatcea*, 150 *naflatzea* < *naflatcea*, 169 *biltzapena* < *bilçapenac*, 195 *fidagaitza* < *fidagaitça*, 499 *ibilcuntza* < *ibilcunça* 532 *lencuntza* < *lohencunça* / irakur *le-* / eta 509 *galtzapena* < *galçapena*. Orobat Land eta Ax-engandik mailebatuetan ere.

79. Atreverse, *ausartatu*.

M-ren datuen arabera, Ax-ek *ausartu* darabil (324 *nolatan ausartuco çatçaiça ezetz erraitera, contracera* ?), *ausart* delarik erroa (26 *ecin ausart citezqueyen*

arrencuratcera); L baino lehenagoko testuetan *Eliçara* 339 *hargatic ausartatcen naiz / Çure gana herstera* —nahiz eta liburu bereko 300.ean *ausartcen* ere agertu—, EtxSar ni *ausarta nadin* “ausim”, *baldin ausartatcen babaiz* “sodes”, etab. (*Obras*, 276) eta are Urruñeko udalak Ondarribikoari 1680an bidalitako gutun batean ere: *eta esbaitire ausartatzen herris campora peril aundiren aspian* (*RIEV*, II, 1908, 730).

EtxZib iturri zehatza izatea ezinezkoa ez den arren, ez dator *Eliçara* L-k *HH*-aren hitzaurrean egiten duen aurreko literaturaren zerrendan; EtxSar-ak ere ez dirudi hautagai, L-ri argitaragabeatarik hiztegia utzi bait zion andoaindarrak dioskunez, baina ez besterik.

Hirugarrenari dagokionez, L-k ez zuen, noski, mende honen lehen hamarkada arte argitara ez zen testu hori ezagutzerik; beste arazorik aurkezten digu testu honek, ordea. Bere herrikoitasunak hitzarena dakar ondorio, egile honengan edo harengan bilatzeak itxura batean ez dirudielarik beharrezko. Gogora bedi, ordea, ez garela *HH*-aren gorputzean baina *E*-ean ari, horko iturriak ia erabat idatzizkoak direlarik (ikus § 5). Alabaina, badira *OEH*-n L-k ezagut zitzakeen EtxZib-ren *Noelak* eta *ManDeb*-tik adibideak eta baita Lavieuvre-ren *Dotrinakoak*, eta *Chourio*renak ere.

Nahiago dut, halere, § 5.4.ean azaldu erizpideengatik Harrieten hiztegiara jo: fr-eusk. “oser, *ausartatcea*”; eta are eusk-fr. “*atrebiçça, ausartatcea, oser*”, “*ausartatua, osée, f.*” ere.

105. Brazo, *galtzarra*.

M-k nondikoa den ez dakiela aitortzen du Euskal Herri osoan hedaturiko hitz hau; Azk-k *galtzar* “brazo” soilik B-ko lurralde batzutarako dakar, eta M-k aipatzen dituen Añ *galtzarra* “brazo grueso” (s.u. brazo), *Pouv galçarra* “aisselle” eta Aranbil 46, *çure galtçarrerat bere burua etchatcen estuena* (“regazo” itzultzen du M-k), edo aipa zezakeen *Noelak* 60 *Aitaren galtzarrean*, kontra ez badoaz, ere, L-ren *E*-aren jatorriak adiera horren zabalkundea berrikustera behartzen gaitu: cf. H “*galçarra*, bras, m.” (Fr-eusk.ko zatian, aldiz, “bras, *besua*”), baina baita “sein, *galçarra*” ere.

176. Cuidado, *gardia*.

M-k RS 393an *Edoceynec edat ostean/dio vere gardia*, “cada cual después de beuer / dize su parecer” aurkezten du erkaketarako, nahiz eta gehiago komeni *E* honetako 215. sarrerari: “dictamen”. Azk-k, hiztegiaren eranskin eskuizkribatuetan “anhelo” itzultzen du eta Lemoakotzat jotzen; hiztegian bertan *garda* “fogosidad, afán” dakar, Otxanesk eta Añ-gan oinarrituaz. Edozein kasutan ere B-kotzat du M-k.

RS-en galdutako zatian adiera horretan beste *gardia* bat izatea litekeena den arren, ez deritzot horri *E*-ekoa azaltzeko bide bakarra. H-ek “*sérieusement, gardiacorqui*”, “*sérieux, gardiacorra*” eta, batez ere, “*fidèle pour tenir le secret, gardiacorra*” ditu. Ez zait ezinezko iruditzen hauetarik ateratzea L-k erroa; esanahia ere azalpen honen alde litzateke.

352. Justificar, *bitoretu*.

M-k ez du partizipioa eriden ahal. Adjetiboa, aldiz, Ax-en bi pasartetan eta Harizmendirengan: Ax 19 *Orai badirudi enscarac ahalque dela, arrotz dela, eztela iend'artean ausart, entregu, bithore eta ez trebe*; Ax 490 *trebe, bithore eta entregu içanenda*; Har 186 *Eguberri, Mendecoste / Bazco, bai Salbatore: / Çure asco laudatceco / Eznaiz asco bithore*.

Bai adjetiboa eta bai aditz izena (zeina partizipio bilakatu ohi duen L-k, cf. dagoeneko 8, 15, 16, 66, 75... sarrerak) ditugu H-en hiztegian: “justifier, *bithoretcea*”, “il a été justifié, *bithore athara da*”.

368. Momento, *liparra*.

“Iturria ?” galdetzen du M-k, izan ere iluna bait zen artean gerora hainbat erabili izan den hitz honena. Bere datuen arabera, birritan dakar Oih-ek (*Neurtitzak* 41), “bribe” itzultzen duelarik Lafonek; Ax-ek ez dakar, baina ekialdekoa izan daiteke Pouv-k “*limarra, liparra, limberra*, morceau destoffe pour montrer, echantillon” azaltzen bait du (eta *Philotea* 207 *liparraren* erabiltzen), *Man.dev.* I, 28ko adibide batekin.

Eta hala da izan ere: H “instant, *liparra*”, “un instant, *lipar bat*”, “dans un instant, *lipar baten buruan*”.

Azk-k adiera honetan mendebaldekotzat, gipuzkeratzat, badu ere, hitz hau *E* honen bitartez bertakotu bide zen, XIX. menderako erdietsitako arrakastak Azk okertuaz eta betidanikotzat jotzera eramana.

Hitz honi buruzko bestelako ohar eta ondorioetarako ikus lanaren amaieran.

373. Lienzo, *liñia*.

“Agian *linia* idatzitako *linja* “linge” ote ?” galdetzen du M-k bestelako iruzkinik gabe.

*Itsasoko Nabigatione*ko *liburua*-n ere *liña* 145, *liñan* 146 eta *liñaz* 146 agertu agertzen dira, baina H da iturria “*liñia*, linge, m.”.

377. Limitar, *chedatu*.

M-k ez du Ax-engan idoro, *chede* usu badarabil ere. L-k ematen dion adiera duela gaztigatzen du, halere, Leiz-engan: *stadioa cen spatio lastercaco chedatubat*. Pouv-k ere badakar: “viser, buter”.

Oker ez banaiz iturburua beste hainbatetan bezala H dugu: “limiter, *chedatcea*”, “marquer, *siñalatcea, chedatcea*”, eta, noski, “*chehea*, marquer” (“dessein” eta “intention” ez landara).

391. Malicia, *amarrua*.

“Ez Ax ez Pouv-engan aurkitzen ez dudana ekialdeko berba” da M-ren iruzkina. *OEH*-n “tradición septentrional (no suletina) desde el s. XIX” dator.

Cf. H “malice, *amarrua*”, “malicieux, *amarruxua*”.

410. Melancolía, *languiadura*.

M-ren datuen arabera, Pouv-k Ax eta Leiz-engan ikusi ez dituen *languitcea*, *languiatcea* “languir” eta *languiadura* “langueur” jasotzen ditu (eta, gehitzen dut, erabiltzen bere *Philotea*-n 28, 195, 196 eta *Imitacionea*-n 211, 256). Aranbillagak *languiadura* (14, 138, 207; Gast-ek 41 *languidura*), *languisant* (144) eta *languitu* (49, 58, 135, etab.; id Gast 42 eta besterengan). EtxSar-ak *languita* adjetiboa darabil, -a itsatsiarekin: *aztura gaichtoaren erhasun languita bat*.

Man.Dev-n bada M-k jasogabeko *languidura* 45 bat, baina guztiarekin ere iturburua besterik bide da: H “melancolia, *languiadura*”.

428. Moneda, *chehea*.

Pouv-k “*diru chehea*, la petite monnoye” azaltzen duela gaztigatu arren, M-k ez du esanahi honetarako *moneda* darabilen Ax-engan kausitu ahal.

H-ek badakar, Ax-enarekin batera baliokide hau ere: “monoye, *moneda, chehea*”; “la monoye d’un écu, *lui baten chehea*”. Eusk-fr. hiztegian “*chehea, menu*”.

481. Pámpano, *ayena*.

“Iturria ?” galdetzen du M-k, *ai(h)en* “cepa, pie de viña” (Leiz-rekin hasiaz) eta “sarmiento, pámpano” euskara orokorra dela markatuaz, *Eliçara*-ko adibide batekin: 272 *Hanaren [Hañ-] emasteac du / idurico aihena. / Etche saihetsean mahats / mulcoz bethea dena*, “uxor tua [lit. eius] sicut vitis abundans in lateribus domus tuae”.

Frantsesezko ordainak —eta euskarazkoaren formak— H-en alde makurtzen du erabakia: “pampre, *aiena*”.

487. Parcial, *aldecor*.

“Iturria ? Azk-k *aldekor* “propenso a huir” (B) dakar” dio M-k.

Baina bestetan da aterabidea: cf. H “partial, *aldecor*”, “il est partial, *aldecor da*”, esanahi egokiarekin.

OEH-n adibiderik zaharrenak *Atheke* eta Iturzaetarengandik hartuak dira.

527. Porfiar, *tematu*.

Pouv-k “*thema, resolution opiniastre*” eta “*thematcea, obstiner, opiniastre*” badakar ere, Ax-engan M-k ez du izena baino aurkitu ahal, “apuesta” adieran: 458 *Thema baten gainean, garaicarrean, laster eguiten duenac, eztu chedera eta marrara hurbildu hurran denean, ez ansiatu behar eta ez baratu*, eta orri berean *Ceren bertcela venturaz thema gal neçaque*. Gehi daiteke dozena bat aldiz erabiltzen duela Pouv-k *Philotea*-n eta *Imitacionea*-n baina ez dakarkio horrek ezer hitz honen tradizioari, ez bait dirudi L-k testu horiek ezagutu zituenik (cf. *HH XXXV*).

Ax-i falta zaiona H-engan eriden zuen L-k: “soutenir, *thematcea*”, “il me soutient que son affaire est bonne, *thematcen çait bere eguitecoa ona duela*”.

610. Soberano, *orotacoa*.

M-k ez daki nondik atera daitekeen hitz hau adiera honetan, Etxeparerengandik hasita agertzen den oro-ren eratorri legezkoa izan arren.

Cf. H “souverain, *orotacoa*”, “juge souverain, *orotaco juiea*”, “souveranité, *gaindura*”, “souverainement, *gaindiqui*”.

611. Soberbio, *pompatsua*.

M-k ez du iturria antzematen, familiako kide anitz eriden baditu ere: Land “aparato, *pompea*”, Pouv “*pompia, pomperia, pompe*” (eta eratorriak), Gast 104 *handien pompa ederrez*, Ax 502 *Gaixtoac munduco vanalorietan, pomperietan, bonbaciétan, eta handira sunetan hartcendu atseguin, eta placer* “gaudet iniquus in pompa”, Ax 429 *gonbitea, ian edana, bonbacia eta banquécia*.

Cf. H “(avec) solemnité, *pomparequiñ*”, “superbe, *pompaxua*”.

643. Tirano, *amia*.

“Iturria ?” da M-ren iruzkina forma erabat bitxi honen aitzinean. Iturburua aurkitu ahal izan badiot, ere, H “tiran, *tiranoa, amia*”, ez dakit nondik datorkeen. Gutxienez, ez dator hiztegi bukaerako zuzenkizuneren artean, nahiz eta H-engan hori ere ez den segurtasun osoa izateko lain bere zuzentasunean.

655. Tronco, *motzorra*.

Motz eta esanahi bereko honen eratorri *mozkor*-ekin (lehen (h)ordizen “ebrio”) lotzen badu ere hitza, ez dio M-k iturririk aurkitzen.

Cf. H “tronc, *motçorra*”.

659. *Vacaciones, lanarteac.*

Eraketa gardena ikusi arren, M-k ez daki nondikoa datekeen.

Cf. H "vacances, lanharateac".

661. *Vagabundo, ibildauna.*

"B-koa dirudi (RS-ekoa ote ?) eta soilik euskalki hartan ematen den *ibiltau(n)*-ekin erkatzeko modukoa" dio M-k bere iruzkinean.

Haatik, bere susmoak ez zihoazen bide zuzenetik, B-tik oso urruti bait du bere etorkia: H "vagabond, *ibildauna*". Ez da honela, beraz, iturri galduetara jo beharrik.

671. *Viagero, bideranta.*

Ez du bere etorbiderik aurkitzen M-k, duen dokumentazio aberatsa agortu arren: Ax (240 eta 618, gutxienez) eta Leiz-k *bideazco* darabilte, eta mugagabeaz eraturiko *bidezco* Kap eta bestek; *bideante* Chourio 291 (*lurresco bideanteen gainerat* "peregrinantibus in terra") eta 315-ean *lehortar, eta bideante beçala*, "tamquam advenas et peregrinos") eta gero Izt eta Lard (325 *Bideante oyen buru*, etab.) bezalako gipuzkoarren kausitzen du, ipar-ekialdeko euskalkietan *bide(i)ant* delarik. Pouv-k hurbilagoko forma bat aipatzen du, urrutiagoko esanahiarekin bada ere: *bide arantea* "bide erreala, chemin royal", etorkirik zehaztu gabe; M-k dioenez gaur egun Oiartzun eta Errenderian *birantea(an)* arrunta da "trecho" adieran: *biranti artan ein nuen topo*, etab.

H-engan agitzen da L-k jasotako forma hau: "voyage, *piaiea*", "voyager, *piaie egutea, piaiatcea*" eta "voyageur, *bideranta*".

672. *Vidrio, beriña.*

Ax-ek *beira* darabil (406) eta baita *beiraqui* "objeto de vidrio" ere, Leiz, EtxZib eta Oih-en (*beires* "de vitre", *Atsot.* 92) moduan, M-ren datuetarik. Berak gogoratzen duenez *berin(a)*, *beirin(a)* ere ekialdekoa da Azk-ren arabera: cf. gask. *beyrie*, lat. *vitrina*. M-k duen hitz honen lehendabiziko lekukotasuna kostaldekoa da: *berinia* "glerglugge" ("vidriera" gutxi gora behera), *Glossaria duo Vasco-Islandica* I, 137. Gehi dakizkioke Pouv *Philotea* 91 eta *Noelak* 105 ere.

L-k ez zituen, noski, ezin eskura zitzakeen (ez erabil, eskura balitza ere, dauden hizkuntzan daudelarik!) hiztegi horiek, baina bai berba hau orobat gordetzen zuena, H "vitre, *beriña*" zeinak § 5.4.ean azaltzen diren arrazoiengatik hobesteko dirudien.

686. *Uso, oitza.*

"Iturria ?" galdetzen du M-k.

Testuetan soilik Pouv-rogen idoro dut: *Philotea* 87, 155 eta *Imitacionea* 59, 139 baina ez dirudi L-k horiek ezagutzen zituunik.

Cf. H "usage, *ohitça, haztura, usaia*". Ikus 161. sarrera *haztura-z*.

4. Atera ahala jasotako bi dozena hauek zerbait badira ere, komeni litzaziguke, zalantzarik gabe, E-aren eta, oro har, hiztegi guztien iturri-azterketa forma sistematikoago batez bideratzea. Orain arteko euskal hiztegitantzako ikerketa urriegietan ez dut egiteko honi buruz laguntzarik eriden, beharbada hiztegitileak (hobe hiztegitzaileak, gehienetan) ez direlako ohartu Mitxelenak *Estudio*-n bururutakoa bezalako kontu garbiketak ezinbestekoak direla hitz altxorra segurantzaren batez erabiltzeko. Bestela, esan, hamar *codices descripti*-k ez duela lekukotasun aske batek adina indar delako hitz baten historia, geografi hedadura edo gizarte erabileraz. Esan gabe doa,

hiztegien arteko erlazioaren azterketa asko zailtzen dela haietako sarrera eta hitz ba-koitza delarik azterkizun. Izan ere, interes gutxi lukete, axola zaigun alderdian, beren osoan direnek *descripti*.

4.1. H-en eragina ikertzeko lehendabiziko arrazoia dukegu hizkuntzazko eta grafiatzko aztarnek eman diezaguketena:

5. Abrigo, *malda*.

M-k ez du Ax-engan aurkitzen Azk-k dioenez adiera honetan BN den berba hau. Pouv-rengan aldiz, berbaren beste adiera ezberdin bi aurkitzen direla markatzen du: "rogne, gale, croute de gale" (Harizmendik aldatutako Haranbururen aipamenarekin) eta "montée, colline, costau", *ikea*-ren sinonimoa. Bietarako bidaltzen du Oih-en lekukotasunera, *RIEV*, IV, 1910, 230. Bidenabar GN eta Aez *malda* "sasi" dela gaztigatzen du (Arakistainen lekukotasuna alde duelarik) Azk-k egindako itzulpenak zuzenduaz.

Iturria Azk-ren euskalkiazko berriekin bat dator, H-en fr-eusk. hiztegia bait dugu: "abri, *leiorra, malda*"; "à l'abri, *maldan, estalgunan, atherian*".

15. Acomodar, *onsatu*. 153. Componer, *ontsatu*.

M-k ez daki nondikoa datekeen. Halere egiten ditu zenbait ohar: Maurice Harrietek hartzen du gero Bibliaren itzulpenean (Mc. 3, 5) —eta harengandik igarotzen Azk-gana— "sendatcea, ongutcea, onsatcea, oso edo sendo eguitea" itzultzen duelarik *osatcea* liburu horren hiztegian (478); bestalde, Otxanesk 348 *onzatu* "mejorar (el enfermo &c.) Eako B-n ematen da.

Etorki zuzena ez jakin arren ohar batean antzematen du M-k zein aldetakoa izan daitekeen. Izan ere L-k "abonar, dar por bueno, *ontzatu, ontzat emán... le abonó en cuenta aquel dinero, ontzatu cion cóntuetan diru hurá, ontzat artu cion...*" bazekarren dagoeneko *HH*-aren gorputzean eta *ontzatu* hau, herrikoia izan zein ez izan, nabarmenki *ontzat*-en gainean eraikia den bitartean *onsatu*-ren txistukariak ekialdeko *on(t)sa*-rekin lotzen du *E*-eko berba hau M-k zuhurki ikusi legez.

Izan ere, horrela dakar H-ek: "acommoder, *onsatcea*".

156. Confessar, *atroyatu*.

Pouv, Azk eta Lh-rengan ez dela eta *au- / ait(h)ortu* orokorraren esanahi eta etorki berekoa dela markatzen du M-k. eta orobat Salaberrirengan *autreatu* "raisonner, plaider" aurkitzen. Alabaina ez du *E*-aren iturri izan daitekeen testu zaharretako pasarterik aipatzen.

H "avoüer, *atroiace*" dugu iturri hori, zalantzarik gabe.

247. Escoba, *jatsa*.

M-k ekialdekotzat du, etorki zehatzik egokitzen ez badio ere; ezin da Ax-ez baliatu honek *isats* [540 (2)] bait du esanahi horretan.

H-engandik hartu du L-k, txistukariaren grafia ohi bezala (cf. 407an bildutako adibideak) egokituz: "balay, *jatxa*".

266. Facciones, *hazbeguiac*.

"Etorki zehazgaitzekotzat" dakar M-k. Azk-k *azbegi* "facciones" Lekeitio, Mundaka eta Gernikakotzat du, Maurice Harrietegandik hartutako *hazbegi*-rekin batera. M-k markatu legez, ez da datu hauen egiazkotasuna zalantzan jartzetik (lehendabiziko bi herriei dagokienez, bederen) Azk nontarra zen gogoratutik. Hiztegi-gile berak badakartza beste bi aldaera ere: *atzbegi* "miembros del hombre" (M-rentzat "constitución, conformación temporal" itzulpen hobeaz litzateke ematen duen adibidean), "facciones", "cubo de la rueda" eta azken zentzu hau duen *G azpegi*.

Cf. H “traits de visage, *hazbeguiac*”, L-ren letraldaketarako ohiturak ezaguririk (cf. beherago 674. sarrerako iruzkinean) iparraldeko iturri batetik hartutakoa izan bait daiteke, eta, bide batez, RS-en gutxienak bait dira < ha- > grafiak. Bera da bai E-aren eta baita Maurice Harrieten eredua.

376. Lima, *carraca*.

Leiz 1 Cor. 4, 13 *karracaquin* “peripsema” [gogora bedi Leiz-ren <k> /kh/ dela] da M-k dakarren erkagai bakarra.

Haatik, aukera gehiago bide du iturri zuzena izateko beste honek: H “lime, *lima*, *kharraca*”; “limer, *limitcea*, *kharracatcea*”.

401. Marca, señal, *zagutcunza*.

“Iturria ?” itauntzen du M-k, harrigarritzat joaz (errata ez bada, jakina) batez ere GN-tzat eman ohi den *ezagutu*-ren eratorri honen e- hasierakoaren falta.

Batez ere euskalki horretakoa izan arren Azk-k lapurteratzat ere badakarrenez gero ez da harritzeko iparraldeko nafarreran, hots BN-n erideten badugu iturria: H “marque, siñalea, *çagutqunça*” nahiz eta “reconnoître, *eçagutcea*” eta “reconnaissance, *eçagutça*” izan e- gordeaz.

Atzizkiari dagokionez, ikus beherago, 125. sarrerako iruzkina.

407. Mediano, mediocre, *erdixucoa*.

Ezin du iturburua asmatu M-k, eta agian bere erruz Ax-engan ez duela aurkitzea erdiesten markatzen du.

Izan ere segurutzat eman daiteke orain Villasantek prestatu *Axularren hiztegia* dugularik ez datorrela Gero-n; emalea H izan zen: “médiocre, *erdixucoa*”.

Ohar bedi, H-engandik jasotako gainerakoetan egindakoaren kontra, L-k ez duela orijinaleko txistukari salatzailea ere aldatu: cf. 247 *jatsa*, 507 *gogoetatsua*, 611 *pompatsua* eta 616 *asquitsua*. Bestalde nekez har zezakeen L-k hitz hau Ax-engandik egile honek ez bait du grafia hori erabiltzen; cf., E-ean L-k jasotakoetarik jalki gabe, 19 *antsiatu*, 145 *erratsua*, 273 *marquetsa*, 307 *anzatzua* / irakur *-tsua* /, 308 *anzatsutu*, 444 *eguitecotsua*, 555 *autsaillea*, 597 *egartsua*.

433. *Motivo*, *almutea*.

Ulergaitza egiten zaio M-ri azalpen hau, *almutea*, izan “almud” baino ez bait da. Horregatik *almutea kolkoan* esaceratik aterea ote den dago, Oih-ek Pouv-ri ematen zion azalpen hau bere alde dakarrela: “*Almutea*, vne mesure pour le grain, picotin. *Almutea golcoan*, cest vne façon de parler prouverbiale de quelq’vn qui couue quelque dessein en son coeur”.

Badirudi Oih-ek markatzen duen erabileraz landa ere ezaguna zela H-ek erakusten digunez: “motif, arraçoña, *almutea*”, “il a son motif, *badu bere almutea*”.

496. Pasatiempo, *aliaca*.

M-k ez daki zein izan ote daitekeen iturria; bai gaztigatzen digu Azk eta Lh-rengan ageri direla *aliaga* (agian Z), *aliaka* eta *aliaku*, Maurice Harriet, Hiri-barren eta, azken finean, L-rengandik datozkienak. Maurice Harrietek, gainera, dantza modu zahar bat zelá zehazten du: “danse aux genêts”.

H-ek, aldiz, ez du ematen L-k jaso duen azalpena besterik: “*aliaqua*, passetemps”.

OEH-k *aliakua* aldaera sasiko bat ere badakar baina bai hori eta baita bertan jasotzen den Dv “*aliaku*, passetemps” ez bide dira sortu H-en grafiaren be-

reizgarri baten (<qu> = /k/ are /a/ aitzinean; cf. § 1.3.) ezezagutzatik baino. Bide batez, hiztegi horretako iruzkina, "Ht [= H] y Lar *Sup* son prácticamente contemporáneos" soila da (!!).

551. Puño, *ucaraya*.

M-k dioenez "poignet" itzultzen du Pouv-k Oih-i jarraikiz; hemen datorren zentzuan soilik GN-z (Lizarragaren eskuizkribuetan) ezagutzen du honen leku-kotasunik.

L-ren iturburua oso oker ez bagaude ez da horkoa, ordea: H "poing, *ukharaia, escumuturra*".

552. Puñado, *aburtara*.

M-k ez du iturburua antzematen eta, halaber, *ahur*-en ("creux de la main, poignée, *escumena*") eratorri hau Oih-en (*Atsotitzak* 133) *aburretaz* "á poignées" biltzen duen Pouv-rengan falta dela markatzen du.

Cf. H "poignée, *aburtura*".

657. Tumulto, *biaorea*.

Mailebu garbitzat azaltzen du M-k ez testuetan ez Pouv-ren hiztegian ere eriden ezin izan duen hitz hau: cf. arag.zah. *meter bia fuer(a)*, prov.zah. *via! foral*, "cri par lequel ceux qui ont vu commettre un crime appellent la peuple pour pouisivre le criminel", bearn.zah. *biafore*, gask. *biaphore*, "grand cri, clameur, appel au secours, etc." (*FEW* 14, 377b).

Azken aldaera erromaniko hauen forma eta adieragatik ez da zalantzarik euskarak nondik hartu duen, ezta, era berean, L-ren iturburua iparraldean bilatu behar dugunik ere: cf. H "tumulte *biaorea, alarma*".

4.2. L-ren *E* formalki azter bageneza markagarri irudi bide lekiguke han den sarrera konplexuen portzentaia. Egia da *HH*-aren gorputzean ere anitz dela horrelakorik, baina neurriren batean, bederen, haren iturburu den *Diccionario de Autoridades*-en egiturari zor zaizkiola aurrera daiteke. Oraingoan aitzakia hori ezin jarri arren usu aurki ditzakegu:

2. Aborrecer, *iguitu, biguindu*. 3. Aborrecible, *erragarria*.
 8. Acabarse, *asacatu, neitu*.
 11. Acelga, *zarba, bezarra*.
 16. Adelante, *achiti*. De aquí adelante, *equix*.
 31. Aldea, *irisca, urisca*.
 50. Añadidura, *erachtura, iraitura*. 51. Añadir, *irachiqui*.
 59. Arena, *sablea, legarra*.
 60. Armas, *isguiluac, isquilosac*.
 65. Arrojar, *aurtiqui, urtigu*.
 69. Assi, *hunela*. Ponerse assi, *halacatu*.
 70. Asco, *cusuma*. 71. Asqueroso, *cusumatsua*.
- etab.

Adibide gutxi hauetarik antzeman daitekeen legez, jokabide honetan era ezberdinetako arrazoiak dira: noiz euskalki edo fonetika aldaeren pilaketa, noiz sinonimoen, halaber kategoria ezberdinetako alomorfoak, erdarazko lexema bakartasunaren aurrean euskarazko aniztasuna, etorkizko testuko polimorfismoa (huts zuzenduga-beak barne) eta besterik orobat.

Iturburu (testu eta euskalki) aniztasunetik datorren *E*-eko sarreren konplexutasuna ezin ahantz, jakina; anitzon artean ikusi egin behar bat *H* izan daitekeen:

8. Acabarse, *asacatu*, *neitu*.

Lehenaren etorkiak ez du zalantzarik, *M*-k ikusi legez *RS*-eko hapaxetarik bait dugu: 171 *Asiac eguina dirudi, asacatuac eder*, “Lo comenzado parece acabado, lo acabado hermoso”.

Bigarrenari dagokionez, ez du *Ax*-engan eriden. *Pouv*-k —baina gogora bedi *L*-k ez zuela haren obra ezagutzen— *neitcea* “fin, finis, finir, acheuer” itzultzen du, *Oih*-ekin ados (*RIEV*, IV, 1910, 231) eta *M*-k antzeman ezin dezakeen aipamena dakar: *hasteric eztuçu eta neitceric ez içanen*.

L-k ezagut zezakeen *Man.dev.*, I, 106ko pasartea dakar *M*-k (*Hassi dudan entrepresa / ekhartceco neitcera / Hartaracotz egor daçu / arrai bat bihotcera*); alabaina, cf. *H* “achever, *neitcea*, *akhabatcea*”.

18. Adocenar, *arrantatu*. 155. Hacer común, *arrantatu*. 393. Mancomunar, *arrantatu*.

M-ren ustez *L*-k ez du hitz hau zuzen ulertu, *arrantatu*-k “moissonner” adierazten duelako *Pouv*-k, *Ax*-gandik hartutako adibide honetan, itzultzen duen bezala: *Erraiten deratçuegu guc ere harc beçala; beguira duçuela, haizcora çuhaitçaren ondoari kheinatua dagocala; heriotçaren sega, onen eta gaixtoen arrontatceco, haiõça çorrotztua, eta prestatua dagoela*. *Oih*-ek ere “*Arrontatcea*, selon aucuns il signifie moissonner, selon dautres glaner” (*M*-k eskuiz. argitaragabe batetik jaso).

L-ren hutsa azaltzeko *M*-k *arrant*, *arrant*-en esanahia gogoratzen du, “commun, vulgaire, ordinaire, familier” *Oih*-ek itzultzen eta *Ax*-en usadioak frogatzen duen legez.

H-ek ere badu “*simplement, arronqui, laiñoqui*”, “*sobrement, arronqui, herdiqui*”, “*sobrieté, arrontassuna, sobretassuna*”, “*razer (2), arrontatcea*”, eta baita “*laiecoa, arrontera, laique*”, “*simple, laiñoa, arrontera, bakhuna*” ere hitzfamilia berean; badirudi, gainera, *Ax*-ek baino aukera haboro lukeela *L*-ren huts (ala berariazko asmaketa?) hau azaltzeko.

31. Aldea, *irisca, urisca*. 676. Village, *irisca, urisca*.

Ekialdeko lehendabiziko aldaera ez du *M*-k *Ax*-engan idoro, baina bai, dienez, *Pouv*-rengan: “*hirizca, village*”. Alabaina, *Pouv*-ren lekukotasunak *E* (ez *HH* osoa ere) ezin argi lezakeenez gero beste nonbait begiratu behar etorkia aurkitzekotan. Izan, badira *RS*-en *uri*-ren bi agerraldi: 148 *Huri galduan haucia escuan* “En la villa ruyn el pleyto è la mano” eta 294 *layguicidi naguia erracizan uria* “Leuantose el perezoso y quemó la villa”, ez, ordea, axola zaigun eratorri honenik. Ez dirudi, bestalde 676ko “*village*” horrek ikerbidearen noranzkoaz zalantzarik uzten duenik, frantsesezko ordaina zuen testu edo hiztegi batera bidaltzen bait gaitu: cf. *H* “*village, hirisca, herria*”.

Badirudi bigarren aldaera, zeina ez bait du aipatzen *M*-k, lehendabizikoaren eredura aterea edo gogoratua dela, hiztegiko beste hainbat bikote bezala: cf. s.u. *abacero, abarrisco, abjuracion, abonanzar el tiempo*, etab.

171. Costumbre, *ecandua, aztura*.

RS 156 *Ecandu gextoa / belu anztudoa*, “*Costumbre peruera / tarde se oluida*” eta 279 *Arecharean artera / ecandu gaxtoa argaytenda*, “*Del roble al ençino / se toma mala costumbre*” ezartzen ditu *M*-k, arrazoiz, lehendabizikoaren azalpentzat.

Bigarrenaz, oster, ez dio ezer. *Axeria-ri narrua edegui, baya aztur-ac eç*, “*Zorra á la cuero quitar, pero costumbres las no*” bada, izan, Garibairen erre-

frauetan (B 59); alabaina, L-k ez zuen joan den mendearen erditsuan lehendabizikoz argitara zen aurreko testu hori ezagutzeko aukerarik izan. Aterabide bat Bizkaian ahoz jasotakoa dela suposatzea izan daiteke baina *OEH*-ren iruzkinak (“parece poco o nada usado en la tradición vizcaína y suletina”) eta datuek (G, L eta BNko lekukotasun ugari) ez gaituzte horretarantz bultzatzen.

Bada bide seguruagorik: H-ek “*coûtume, hazdura, bereguita*” dakar, lehendabizikotik *aztura*-ra iristeko eman behar den urratsa formaren aldetik (ez horrela esanahiarenetik) ez litzatekeelarik handiegia. Halere, ez da suposaketa horren beharrik ere H-en beraren *haztura* batetik abiatuz: “*usage, obitça, haztura, usaia*”.

Gorago markatu bezala, 674. sarreran bildu ditut <h> ezabaketak. Ikus 686. sarrera *obitça-z*.

175. Cuesta, *igea, iquea, patarra*.

Hiruretarik batere ez da eriden ahal Ax-engan M-k markatu legez. *Ike*-ren zenbait adibide badira EtxZib-rengan eta *ikebezu* hortik eratorria Leiz-k berak dakar. *Patarra*-ri dagokionez, Pouv-k “*patarra, colline*” EtxZib-gandik jasotakotzat dakar, haren hiztegi galdutik, beharbada, M-k suposatu bezala. Oih-ek (*RIEV* IV, 1910, 230) “*malda eta patar*. Montee, costau” azaltzen du, azkenik.

H-en hiru sarreretan kausi ditzakegu hitzon iturburuak: “*coline, mendia, biscarra, petarra*”, “*montagne, mendia, petarra* [or. *pec*]” eta “*pente, pareta, ikhea, aldatxa*”.

Hirugarren forma, *igea*, hutsa izan litekeela begitantzen zaio M-ri. *Ikea*-tik zuzenean ezinezkoa delarik beste iturri bat edo *ikhea* > *iquea* > *iguea* > *igea* katea suposatu beharko genuke, lehendabiziko pausua L-ren letraldaketa, eta bigarrena eta hirugarrena bere edota inprimatzailearen hutsak izaki.

227. Embarazo, *trabua, estecua*.

Lehendabizikorako M-k Ax 51 aipatzen du egin zitzakeen pasarteen artean: *Naguiac, bere leccutic biguitu nahi eztuenac, trabu handiac edireiteintu*.

Bigarreneko Pouv “*badaqui estecuen lachatcen, sçait denoüer l’aiguillete*”.

H-engan ez dator lehena (nahiz eta *trabatcea* “s’empecher” agertu) baina bada bigarrenetik: “*attacher, estequatcea*”, “*attachement, estequadura*” eta “*obstacle, estecua*”.

251. Espalda, *quibela, acia*.

M-k ikusi legez, lehendabizikoa *RS*-etik hartua dugu: 299 *Quibel ecachari / bular aldionari*, “Espaldas a la tempestad / pecho a la buena sazon” eta 466 *Quibel eguioc ecachari*, “Hazle espaldas a la tempestad”.

Mendebaleko *atzea*-ri dagokion bigarrena ez du asmatzen nondikoa izan daitekeen.

H-ek “*derriere, atcea, quibela, uzquia*” du eta hor izan bide dezake —ezagunei lotzen bagatzaizkie, bederen— bere iturburu seguruena > i / —a aldaketa ez bada ere arrunta, ez H-engan ez harengandik hartutako L-ren hitzetan.

372. Licito, *sori, cilbegui, hauzu*.

M-k Ax 200 du lehendabiziko bien iturburutzat: *Eta beste egunean ere debecu cen, etcen sori eta ez cilbegui bide luceric iragaitea, vrrun ioaitea*. Azkena ez da saratarraren liburuan, M-k Leiz-rengan dagoeneko bada markatu arren.

H-i zor diezaioke L-k hirugarrena, diptongoa aldatu edo hutsen bat izan duela suposatzen badugu: cf. “*permis, haicu, cilbegui*”, “il m’est permis, haicu

çait, cilhegui çait” eta “j’ai la permission, *haiçu naiz, cilhegui naiz*”. Beharbada ez da hori ere beharrezko *E*-ean bertan jasotako *haiçugo* bat bait du *H*-ek, eta hortik ateratzen zezaketen oinarria *L*-k.

379. *Linage, narea, bernagea*.

Lehendabizikoa *RS*-eko hapax bat da: 303 *Narea onaganic / ezta gauza gasoric, “De buen linage / no hay cosa peruersa”*.

Bigarrenaz, *M*-k markatzen duenez, Azk oker zen Hervasen lekukotasun soilarekin *bernaga* oinarria isolatzen zuenean, cf. *Eusqueraren berri onac* 33 *Erdararequin Euscara ez aide, ta ez bernaje da* eta orobat ukapena gogortzeko (cf. *deus*) usuko zuen eronkaria. Etimologia ere ematen du *M*-k —gazt.zah. *barnax, barnage*, “proeza, hazaña”, fr.zah. *barnage* “corps des barons, noblesse d’une province”, “qualité de baron”, “train, suite, suite militaire, famille et domestiques” (*FEW* 1, 255a)— baina ez *L* aurretiko lekukotasunik.

Cf. *H*. “parent, allié, *abaidea, bernaiea*”.

446. *Nido, oantzzea, cafia*. Y el refrán, *fin gaitz eguiñen duc choria, baldin gaztedanic ezpadaguic cafia*.

Ax 178an da erretra *M*-k erakusten duenez. “Itzuri” egiten zaio, ordea, lehenaren iturria, *Pouv*-k (<*ohatsea*> /*ohatzea*/), *Leiz* (Mt. 8, 20, etab.), *EtxZib* eta *Aranbillagarengan* (22) bere hurbileko aldaera eriden arren. Lapurtera eta *Baxenafarrera* modernoan *ohantze*-k duen hedaturarako *RIEV*, III, 1909, 24-26ra, non G. Lacombe argitaratzen dituen Bonaparteren eskuizkribu bateko datuak, bidaltzen gaitu. Datu horien arabera *ohatze, ohantze* zein *kafi* (“nid de poule”) ziren lapurterazkoak, *ohatse* zelarik *Sarakoan, oatze* *Donibane Lohitzunekoan* eta *ohantze* *Ainhoakoan* eta “nahasian”; *Baxenafarreraz kafi* agertzen da etorki marka gabe (orokorra?), *kafia* aezkeraz eta *ohantze* *Lapurdikoa* eta *Hazparrango* hizkeretan.

H-en hiztegiaren bi zatietan dakusagu bere hizkeraren, *Lapurdikoa* *Baxenafarreraren*, arabera: “*ohancea*, nid, m.”, “nid, *ohancea*”.

460. *Obligación, eguipidea, obligar, erchatu*.

Lehenengoaren etorkia *RS*-en aurkitu zuen *M*-k: *Badaguic eguipidea / ona doquec erioçea*, “Si hazes lo que eres obligado, tendras buena muerte”; *Ax*-ek *eguimbidea* darabil adiera horretan eta gehi dezakegu erabilera berau dela *H*-ek isladatzen duena: “obligation, çorra, eguimbidea”.

Bigarrena, aldiz, ez dator *Gero*-an, baina ez dira horregatik eskas *L*-k jaso eta *Pouv*-k “solliciter, pousser, induire” itzulitako berba honen iturburu izan daitezkenak: *M*-k *EtxZib*-rengan usukoa dela markatzen du (*Noelac* 194, *Man.Dev.* II, 4, 30, etab.); *Chourio*k ere badarabil: 247 (3, 32, 12) *badirudi hitz horiaz ertchatcen çaitudala gauçaric baliosenen despendioz, tcharrenen, eta mezpreçagarienen erosterat* “dixi viliora tibi emenda por pretiosis et altis” eta baita, azkenik, (baina hau ezagutzetik ez zuen *L*-k) *Urtek* ere: *ene bidez ertçhatu içango dudan ordúän ene othoitcez Eternala hirétçat eta hire çerbitçarientçat*, “quando deprec pro te et pro servis tuis”.

Orain arte aipatuak *Lapurdikoa* kostaldekoak badira ere *M* ohartu legez, benetako iturria barrukoa zelakoan nago: cf. *H* “obligar, *erchatcea*”, “nous sommes obligés à faire cela, *erchatuac gare hori eguiterat*”.

462. *Obstinarse, hisicatu, golpagogortu, estocatu*.

Lehen bietarako *M*-k 114 eta 232. sarreretara bidaltzen gaitu, hurrenez hurren. 114.ean (“*Callecer, caillutu, golpagogortu*”) *caillutu*-ren etorkitzat Ax 90

eta ez sentitceco, escuetaco larrua ere loditcen, gogortcen eta kbaillutcen çaica demaigu, baina beste inon lekturik ez den golpagogortu-z soilik ongi eratu dela esaten zaigu, Ax-ek berak darabilen gogortcen-ekin erkatuaz.

232.ean ("encapricharse, hisicatu") ez da zalantzarik jatorriaz, hisiatu bait da partizipioa Pouu eta EtxZib-rentzat baina -catu Ax-entzat: cf. *Man.Dev.* I, 118 *Eta contra hisiatcen / da falta dammatua / Ceñac baitu maiz ahoan / itsussi arnegua*, baina Ax (zeinak ostinatu ere sarri darabilen) 295 *Baiña hi handi ni handi hissicaturic egoiteac, handirasunetan ibiltceac amoreric ez emaitceac, guibellatcen du nehorc eguin nahi duen ontasuna*. H-ek ez dakar "ressentiment, hisia" eta "par ressentiment, hisica, punsugoa" baizen.

"Ez dazagut estocatu-ren jatorria" aitortzen du M-k, baina Althabek, *RIEV*, v, 1911, 599, *estokatzia* "atherbe estalki bat estoketan emaitce" Z-tzat jotzen duela eta "heipia, estokatuzko egurtegia" bezala azaltzen, gehituaz, eta baita Lh-k *estoka* "étai"-ren eratorri hau "couvrir (un abri, un refuge)" itzultzen duela.

Iturriaren lekukotasuna L-ren itzulpenarekin bat dator: H "obstiner, esto-catcea".

497. Parto, ertzea, erdiztapena.

"Lehendabizikoa Leiz-rengan da dagoeneko; bigarrena, zeinari iturburua antzematen ez diodan, erdiztapena irakurri beharko da" dugu M-ren iruzkina.

K. Zuazoren laguntzaz ikusi ahal izan dut lehendabizikoa nondik jaso zuen: Land "parto, erçea", "parida muger, andra erdia", "parir, erdia". H-ek beste aldaera bat dakar; bigarrena, harengandik seguruenik formak erabateko adostasunean ez izan arren: "erditcea, accoucher" "erdia, accouchée, f.", "accoucher, erditcea", "accouchement, erditçapena".

507. Pensativo, beriertua, gogoetatsua.

Lehendabizikoaz —hutsa ez bada susmatzen duen bezala— M-k ez du eza-gutzen beste lekukotasunik eta nik ere ezin dut gauza handirik gehitu; agian <ulertua> batetik?, cf. 19. oharreko <ulertu> → <inertu> ustelketa azalpena.

Bigarrenaz M-k Ax-engan dagoela markatzen du, 58. orrialdean, adibidez: *norc erranen du nola tristetcen den? cein gogoetatsu iartcen den?*

Ez da segurua, ordea, Ax-engandik hartu zuela L-k, litekeena bada ere; H-ek ere badu "pensif, gogoetaxua", non <x> = /ts/. Letraldaketa beraren kasu haboro eta iruzkinerako ikus gorago 407. sarreraren.

645. Tizon, supita, ichindia.

Arrazoiz egiten zaio harrigarri M-ri lehena E-eko lekukotasun honetaz landa hapaxa genuen RS 32ko agerraldiak oso bestelako azalpena bait darama: *Antio-laco supitac eguiac*, "refranes del tiempo pasado uerdades". Oso ezberdina da halaber B so- / *supita* "remiendo de abarca", "pieza de junco o materia semejante sobre el cual se colocan las calderas y herradas de la cocina". Ez dut M-ren zalantzei argitasun haboro egiterik lortu erabili ditudan testuez.

Bigarrenaren etorkia zehaztea ere zailtzat jo zuen M-k bere datuez baliaturik. XVI eta XVII. mendeetan hobekien lekututako aldaera *ilinti* da (Gar, Mik) eta *ilhiti* du EtxZib-k. Oih-ek badu forma honen agerraldi bat, bere <ixindi> (*Atsotizak* 158) = *itchindi*, eta baita *ilhindi*-ren (*Atsotizak* 313) beste bat ere.

L-k Oih-en *Atsotizak* eta *Neurtitzak* eza gutu zituen frogarik ez izaki, ezin besterik gabe forma honen iturburuaren bilaketa amaitutzat eman; baina zerbait aurreratu dugu, ene ustez, Oih-en lekukotasunak orain Lapurdiko kostaldetik

ekialderako lurraldeetan bilatu behar dugula adierazten bait digu. Hor azaltzen zaigu izan ere: H “tison, *itcindia*” eta baita eusk-fr.ean ere, “*itcindia*, tison, m.”.

656. Trueno, *eurcira*, *iusturia*.

Bigarrena RS 201etik M-k erakusten duenez: *Iusturiaen açean euria*, “Tras los truenos lluvia”; Otxanesk.-k “relámpago” itzultzen du.

Lehendabizikoa [berak oharkabea bigarrena dio] ez daki M-k nondikoa den; ez behintzat Ax-gandikoa honek *igortciri* bait darabil: 449 *Çaren* [or. c-] *contcientia onarequin, ez etsairen, ez igortciriren, ez ozprinaren, ez vren ez suren, ez incontruren, ez fortunaren, eta ez munduan den bertce perilen ere, etçara beldur içanen*. Hori bai, ekialdekoa behar duela izan markatzen du bere -r(t)z- taldea mantentzearren.

Eta hala da, izan ere: H “tonnerre, *eurcira*”, “tonner, *eurciriguitea*” eta are eusk-fr. zatian ere “*ehurcira*, tonnerre, f.”.

680. Vivero, *nintegua*, *mindegua*.

Beharbada errata izan daitekeela susmatzen duen lehendabizikoa RS 207an idoro du M-k: *Denngen nintegua macur / ta galçera azecoaz aurrera*, “El biberio del peruerso tuerto / y la calça lo de atrás adelante”.

Bigarrena Ax 409an: *Haragui iatea, arno edatea, eta sabelaren bethatcea, guticia desordenatuen haz-leccua da eta mindegua*, “*Esus carniun et potus vini ventrisque saturitas seminarium libidinis est*”.

Baina bigarren honek duen bezainbateko aukera badu H-k ere: “pepiniere, *mindegua*”.

4.3. Sinonimo eta aldaera pilaketen artean bada oraindik zerrendatu ez dudana arrazoirik E-aren egituraren ezaugarri hau ulertzeko eta, oro har, hiztegien azterketa historiko batean beren arteko loturak agerriago ikusarazteko; izan ere, kontutuan hartu behar dugu zenbait pilaketa dagoeneko haren iturrian —H-en kasuko— ematean, datzala ondoko hiztegian —L-ren HH-ean hemen— izatearen arrazoia.

Egia da hori noiz edo noiz agi daitekeela bestalakoekin ere, testu-iturriekin, alegia:

521. Pobre, *chiroa*, *arlota*, *landerra*.

Hiru hitzentzat aurkitu ditu iturburuak M-k. Lehendabizikoa RS-etako hainbat pasartetan agertzen da, 3 *Aberassoc jaya daude / chiro gajooc veti neque...* “Los ricos tienen fiesta / y los pobres cuytados siempre trabajo...” delarik lehendabizikoa.

Bigarren hitza ere badator zenbait aldiz bilduma berean: 25 *Arloteari emayoc ar[r]jauçã, escatuco dic zoça*, “Al mendigo dale el hueuo, pedir te ha el palillo escarbador”, 329 *Doguna jandogu / ta arlot gara biortu*, “Lo que tenemos hemos comido / y nos hemos buuelto pobres” eta 493 *Chiroac arlotea yguy*, “El pobre al pobre aborrece”. Ax-ek ere badu *Agueri diren arlote, errumes eta bertce iende suerte guztiey*.

Azkenik *lander*-entzat RS 265 gogoratzen du: *Ondo eguioc landerrari / Iayncoac diquec donari*, “Haz bien al pobre / dar te ha Dios galardón”.

Ezer gutxi falta du azalpen honek; halere esan beharra dago azken hitza agertzen dela H-engan ere, “pauvre, *erremesa, escalea, landerra*”; bestalde, hirurak RS-etik hartuak direla garbi agertu arren dagoeneko, zehatzago izan gaitzke bigarrena hain zuzen ere 329tik jaso delako adieraziaz.

143. *Arloa*. Izan ere, soilik hortik atera izan daiteke goiko *arlota*, gainerako adibideetarik atera eta M-k emandako Ax-enetik *arlotea* bait genuke.

Alabaina, arruntagoa da eta haboro agertzen hiztegi bat denean iturria:

144. Colcha, *cunchoina*, *matelasa*.

M-k Pouv "*matelasa*, *matelas*, *colchon*" dakar erkagai, Garbizuk (*Euskera*, VII, 1962, 47, 102. oh.). Bakaikoarako metatesidun *matazal* dakarrela gaztigatuaz, bidebatez. Lehendabizikoaz lap.z *khurtxoïn* "colchilla, tapete" gisa irauten duela diosku, Duv *Prov* 7, 16ko adibide honekin: [*ene ohea*] *Egiptotikako khurtxoïn thindatuëkin moldatu dut*, "(lectulum meum) stravi tapetibus pictis ex Aegypto". Bâdirudi, beraz, Lapurdi alderantz zuzentzen dela etorki bila, zehazki markatzen ez badu ere.

H "*matelas*, *cunchoïna*, *matelaça*"-k ez du zalantza izpirik uzten L-ren hartzekodunaz.

149. Comer demasiado, *chiflatzea*. 150. Comer con gusto, *ñaflatzea*.

M-k ez zuen 2.aren gainerako lekukotasunik eriden. Gazt. *chiflarse* gogoratzen zion lehen beranduago ongi erroztatua kausitu zuen Azk eta Lh-rengan (Arxuk ere "xurgatu" azaltzen du *Alegi*-etan R. Gómezek diostanez); cf. orain A. Carreira eta J. A. Cid-ek *La vida y hechos de Estebanillo Gonzalez-i* [1646] jarritako oharra (Cátedra, Madril, 1990, II, 265, 132. oh.). M-k markatu bezala, Azk eta Lh aurretik Salaberrik "dévorer, dissiper un bien" itzultzen du eta GN, G eta B-an hedaturik diren bere kideetarik (*zipla*, *ziplada*, *ziplo*, *ziplatu*) bada Iztuetarengan ere, *Cond.* 244: *eta Jesus-garrengo ciplatu omen cien Nafarrai partidua*. Baina ez du lehenagokorik ematen, erratu batez "pero [no] encuentro testimonios más antiguos" esan arren.

Biak dira H-engandik hartuak: "manger, *jatea*", "manger par excés, *chiflatcea*", "manger avec goût, *ñaflatcea*". Hurrengo mendeen FL-ek ere hartuko dizkio goian erakutsi legez.

169. Cosecha, *uztailla*, *biltzapena*.

Lehena Leiz-rengan aurkitu ahal da M-k dioenez baina soilik "julio" adieran. E-eko balioan ez du Ax-engan aurkitzen, baina bai *Eliçara*-n: 276 *Hala norc ere ereñen / baitu nigarrarequin / bere vstailla billduco / du bozcariorequin*. Alabaina, L-k ez bide du testu honetatik hartu, lehen gaztigatu legez etorri ere ez bait dator *Eliçara* L-k HH-aren hitzaurrean egiten duen aurreko literaturaren zerrendan.

Orhoitzapen-en tankerakoekin lotzean ekialdekotzat ematen duen bigarrenaren dokumentaziorik ez du M-k.

Bai bat eta bai beste H-engandik jaso zituen L-k, eta biak toki beretik, gainera: "saisons, *ustailac*, *bilçapenac*".

195. Desconfiado, *fidagaitza*. 196. Desconfianza, *fidagaiztasuna*.

M-k ez du ez bataren ez bestearen lekukotasunik aurkitzen, eta ez Pouv ez Azk-k dakartzatela eta Haranburuk *fidakabe* "indigno de confianza" adieran duela markatzen du: 141 *eta bizquitartean ene arima nola gobernatcen çara ? badaquiçu herioa fidacabea dela*.

Biak ditugu, bata bestearen segidan H-en fr-eusk. hiztegian: "méfiant, *fidagaiça*, *iduricorra*"; "méfiance, *fidagaiztassuna*".

270. Faltriquera, *saquela*, *chiscua*.

"Ez dakit nondik jasoko zituen, gainerakoan lekukotasunik aski duten (cf. Pouv "*saquela*, *pochette*" [baina H-ek ez zuen hiztegi hori ezagutzen]) hitz hauek —dio M-k. Eta bide zuzenetik jarraitzen—. Bere *ch*-hori (= x- ?), ez z-, dela kausa bigarrenak gehiago dirudi lapurterazkoa ezen ez bizkaierazkoa".

Cf. bi hitzrentzat H-en fr-eusk. hiztegia: “poche, *saquela*”, “pochette, *chiscua*” eta are “*sakhela*, poche” eusk-fr.ean.

405. Matanza, *sacailla*. Hacerla, *sacaillatu*.

“Iturria ?” —galdetzen du M-k— “*sacaillazea*, avec vn s au commencement, veut dire dechiqueter” idazten ziola Oih-ek Pouv-ri gehituaz. Esan gabe doa Oih-en ohar horiek ezin izan zitezkeela L-ren iturri.

Berriz ere H dugu iturri hori: “massacre, *sakailla*”, “massacrer, *sakhailla-tcea*”, “massacrer, *sarrasquitcea*”.

452. Nones, *bacochia*. 489. Pares, *birichia*.

“Iturria ?” itauntzen du M-k lehenaz, Pouv-k “*biritchia*, pair, oposé a *bakotchi*, impair” duela gogoratuaz.

Bigarrenaz ere ez du iturbururik aurkezten, nahiz eta “mellizos” ere adierazten duela (Leiz, Pouv, etab.) eta izengoiti bezala beharbada 1230etik hona ezaguna dela gehitu.

Bien iturria Pouv-k legez beren oposaketa markatzeko batera dakartzan H-engan dugu: “*paire*, pair, *parea*, *biritchia*”, “*impair*, *bakhotchia*” eta orobat eusk-fr.ean “*biritchia*, pair, m.”.

465. Ocupacion, *lanzaroa*. Ocuparse, *pochelatu*.

M-k ez dazagu lehenaren etorkia baina gogoratzen du Azk-k Er. *lan(t)zaro* “época de la siembra, de cavar la tierra” eta “barbecho” azaltzen duela.

Bigarrenaz Oih-ek *Neurtitzak* 22ko *pochelazea* “empescher, trauerer” itzultzen duela gogoratzen du, emendatuaz BNzko hitza eta ez Z-koa dela haren ustez; *pochelu* izena *Man.dev.* II, 87an aurkitzen du: *arren pocheluetaric / othoi libra eçaçu*. Bestalde, lekukotasun hauen aurrean L-k hitza gaizki ulertu zuela ateratzen du ondorio garbitzat.

H dugu, zalantzarik gabe, bi berben iturburua: “*ocuper*, *pochelatcea*”, “*il occupe tout*, *gucia pochelatcen du*”, “*il est occupé*, *pochelatua da*”, “*occupation*, *lançaroa*”, “*mes occupations sont dans l’hiver*, *ene lançaroaoc neguan dire*”. Bestalde, hitzon esanahi eta erabileraz ematen dizkigun berriak ohi baino aberatsagoak eta argigarriagoak dira: alde batetik, badirudi Er-z esanahi murrizte edo espezializazioa pairatu duela *lanzaro*-k eta, bestetik, L-k ez duela esanahia okertu, baizik eta bere iturriak zuen bestelakoari lotu. Azken finean, ez dirudi H-ek hitz honi ematen dion esanahitik Oih eta EtxZib-k ematen diotenera egin behar diren urratsak ulertzea nekezegi izan daitekeenik.

491. Aparte, *berech*, *beregain*.

M-k Ax-engan *beregainqui* (Pouv-rentzat “principalement, particulièrement”) aurkitzen du: adibidez, 21 *laungoicoac*, *munduco bertce gauça guztien ondoan*, *guïçona bera*, *beregainqui*, *bere imaginara eta idurira...*, *eguin çuenean*. Adjetibo bezala baita *bere gainezco* “extraordinario” ere 103. orrialdean: *ezteranzquigu emaiten fabore bere gainezcoac*, *abantaillezcoac*, *eta emendailluzcoac*. Gero-aren izenean bertan bada ere *bereci*, M-k ez du Ax-engan *berech* ediren. Bere ustez beharbada GN da Iraizozen adibide hau bezala: *mendi gora batera eraman zituen berex* (Leiz *appart*).

E-eko formetarik Ax-en adibideak bezain gertu diren “*particulierment*, *bereciqui*, *beregainqui*” landa, bada H-en hiztegian zalantza izpirik gabe haien iturri direnak eta M-ren GN-ko iturburuaren hipotesia premiagabe bilakatzen dutenak: “à part, *berech*, *beregain*”.

498. Passear, *ibilcatu*. 499. Passeo, *ibilcuntza*.

“Iturria ?” da M-ren iruzkin bakarra bikote bitxi honen beste berririk ez izaki.

H-engan aurkitzen ditugu lehenago, bata bestearen ondoan L-k jaso bezala: “se promener, *ibilcatcea*”, “la promenade, *ibilqunça*”.

Bi atzizki hauen emankortasunaz ikus beherago.

510. Permission, *haizugoa*, *cilleguigoa*.

M-k 372 sarrera gogoratzen badu ere (“lícito, *sori*, *cilhegui*, *hauzu*”) non bi lehenak Ax-engandik hartuak diren (eta, ene ustez, beharbada, hirugarrena H-ena) ez du bi eratorri hauen L aurreko lekukotasunik eriden; Pouv-k *cilheguitasuna* baino ez dakar. Halere, arriskutsuegi iruditzen zaio L-ren sorketa direla suposatzea. Maurice Harrietek ere biltzen ditu baina gertakari honek ez dio L-renari sinesgarritasunik eransten, noski, M-k markatu legez.

Arrazoa du M-k L-ren asmaketatzat ez hartzean: cf. H “permission, *haiçugoa*, *cilheguigoa*”.

522. Poema, *globac*. 523. Poeta, *globaria*.

M-k ikusi bezala *kobla*, *kopla*, *kopra* (*Gavon-sariac*) eta *koblakari*, *koplari* (EtxZib, Barrutia, *Gavon-sariac*, etab.) ezagunagoen aldaerak dira, hasierako ahostuntzearekin eta metatesiarekin. Alabaina, ezin du iturria non izan zezaketen asma.

Cf. H “poëme, *globac*”, “poëte, *globaria*”.

532. Preferencia, *lencuntza*. 533. Preferir, *lencatu*.

“Iturria ?, biak falta dira Azk-rengan” galdetzen du M-k.

H-engan biak: “*préferer*, *lehencatcea*”, “*préférence*, *lehenqunça* [orij. *lo-*]”.

593. Satisfacer, *asquietsi*. 594. Satisfecho, *asquietsia*.

M-ren datuen arabera 114 *Azqui* [sic] *estendu edo sobera estendu, bere batez aicitnago*, da Ax-en adibide bakarra, usukoago delarik *asko etsi*: cf. 416 *Dugunean certçaz gossea hil, eta larrua estal, asco esten dugu* “habentes alimenta et quibus tegamur, his contenti sumus” edo 606 *Noiz asco etsico duçu gure hunela eduquitcea? Asko eritzi ere erabiltzen du oraindik: 447 pagamenduaz contentatcenda, hura daritça asco*. 616 eta 617ko iruzkinera bidaltzen du han ere *aski* oinarria izaki.

Alabaina, Ax-ek puntu honetan, gainerakoetan bezala, agertzen duen aberastasuna gora behera, ez da izan L-ren iturria. Ax-engan *asquietsi* erabateko gutxiengoan izateaz eta *asquietsia*-ren agerraldirik ere ez agitzeaz landa, bada E-ean bezalaxe bi hitzok bata bestearen segidako sarrera banatan jasotzen dituen hiztegi bat: H “*satisfaire*, *asquiestea*”, “*satisfait*, *asquiexia*” hain zuzen.

624. Suspirar, *aubendu*. 625. Suspiro, *aubena*.

Pouv-k “*aubenac*, cris lugubres, lamentations, laña, llanto” eta “*aubentcea*, se lamenter, lamentar, lañar, lllorar, quexarse” itzultzen dituen berba biok ditu M-k Ax-gandik hartutakotzat: 588 *Ceren eztute ençunen, oihuric, nigarric, marrascarric, deihadarric, deithoreric, aubenic eta nigarric baicen* eta 607 *hasico dira bere ondico handiaren deithoratcen eta aubentcen*.

Errazago da, ordea, H-engandik eskuratuak izatea: “*soupir*, *aubena*”, “*soupirer*, *aubendatcea*”.

674. Vigor, *azcartasuna*. 675. Vigoroso, *azcarra*.

M-k biak aurkitzen ditu Pouv-rengan. Adjetibo ezaguna ez, aldiz, Ax-engan, baina bai bere jarraitzaile EtxSar-koarengan: *Obras* 145 *Soldadnac balentac bihotzdunac, eta azcarrac dira*, “*Milites magnanimi, fortes et strenui sunt*”.

Ez bide zuen horietarik hartu, ordea, argitaragabeak bait ziren ordukoz (eta ez dirudi eskuizkribuan ezagutu zituela esateko oinarririk dugunik), eta bai H-etik: “vigueur, *hazcartasuna*”, “vigoreux, *hazcarra, indarsua*”.

Iturri izan zituen testuetan *h*-rekin aurkitutako segidako hitzotan ere ezabatu du letra hori L-k: 12 *onbarcea*, 31 (eta 676) *hirisca*, 44 *hildura*, 172 *hazdura*, 175 *ikehea*, 352 *bithoretcea*, 376 *kharraca*, 405 *sakhaillatcea*, 409 *hobequnçac*, 446 *ohancea*, 452 *bakhotchia*, 510 *cilheguigoa*, 517 *çaphatcea*, 527 *thématcea*, 532 *lehencatcea*, 533 *lehenqunça*, 534 *bahia*, 551 *ukharaia*, 600 *halaioa*, 606 *ehurci-riac* (bazuen gabea ere iturri berean), 659 *lanharteac*, 678 *ikhuscatcea* eta 686 *ohitça, haztura*.

Aldaketa ez da sistematikoa, ezta gutxiago ere, askozaz gehiago bait dira *h* mantendu dutenak: 2 *higuindu*, 52 *urthatua*, 58 *hucha*, 62 *bobatu*, 69 *hunela*, *halacatu*, 85 *aihercundea*, 98 *ahopaldiac*, 99 *ahartara*, 100 *ahamena*, 119 *alhatu-ric*, 122 *buthuna*, 158 *hitsi, histu*, 168 *higatu*, 179 *hobenduria*, 194 *orthusa*, 205 *muthiria*, 213 *enhardatia*, 252 *habuina*, 255 *buthuna*, 265 *elhea*, 266 *hazbeguiac*, 311 *bizmiztia*, 312 *hebroa*, 315 *huruna*, 327 *bezueria*, 336 *aihertu*, 356 *uhuna*, 372 *cilhegui*, *hauzu*, 374 *zaluña*, 375 *zalhuitu*, 380 *hueraguina*, 392 *notha*, 413 *higuitu*, 428 *chehea*, 432 *bildumatu*, 447 *lamhopea*, 453 *elhaberriac*, 454 *elhaberritia*, 462 *herguidiqui*, *hisicatu*, 479 *cehea*, 510 *haizugoa*, 516 *oin hatza*, 531 *behartu*, 540 *hurrena*, 552 *ahurtara*, 561 *mahats*, 576 *albadura*, 577 *alhatu*, 581 *huariza*, 624 *aubendu*, 625 *aubena*, 660 *huerriza*, 687 *cehuma*.

Oro har, badirudi kontsonante ondorengoan artean duela <h> ezabatzeke joerarik sendoena (nahiz eta sail honetan ere gorde dutenak nagusi izan) eta hitz hasieran eta bokale berdinaren artean ahulena.

Ohar bedi, espero zitekeen legez, askorekin gehiengoa iparraldeko testuetarik hartuak izan arren, badirela zenbait <h-> (58 *hucha*, 315 *huruna*, 356 *uhuna*, 380 *hueraguina*, 581 *huariza*, 660 *huerriza*) hegoaldekoetarik, *RS*-etik jasoak. Azken hirurak ez Darmstadteko alean ez Oihenartek kopiatu eta M-k ezagututakoan artean ez agertu arren, beren grafiak (cf. Michelena 1978-79) ez du zalan-tzarik uzten erabakitzeke L-k handik, Kardaberatzek eskuratutako “quaderno viejo”aren bitartez, hartu zituela.

4.4. Bada ordu dagoeneko bizpahiru aldiz saihestu ditugun atzizki batzuek zerbaixka esateko. Euskal hiztegieta azterna gisa izan dezaketen balioa ez da txikia, noski, oraindik behar bezala xurgatu ez bada ere. *E*-ean nolakoa den berehala ohartu ahalko da irakurlea baina gertakari hau ez bide da L eta H-en hiztegieta mugatzen; ezagun denez idazkera landuaren ezaugarri nagusienetarik izanik atzizkien erabilera-aren ugaltzea, eta ez izaki atzizki bakoitzaren zedarriztapen tinkoegirik, usadio bereziak aurki daitezke egileen artean bai atzizki hautapenari eta baita atzizki bakoitzaren balioari doakionez. Honela izanik idazleen artean zenbat gehiago ez ote haien zabaltzaile nagusi diren hiztegi-gileenean. Eginkizun, eginkizun emankor, dugu, alajaina, atzizkiak arrasto edo azterna gisa erabiliaz ondutako hiztegien azterketa historikoa.

E-aren azterketan eman dezakegu bide horren emankortasunaren erakusgarri txipiren bat *guertacuntza* hitzaren ikerketarik abiatuz. Delako hitz hau *E*-eko bi sarreratan azaltzen zaigu: 125. “Caso, suceso, *guertacuntza*” eta 619. “Suceso, *guertacuntza*”.

“Ez dut —*E* honetako *-kuntza*-zko eratorriek oro bezala, L-ren sorketa (guztiz erregularra, bestalde) susmoa bizten duen— hitz honen lekukotasunik erideiten. Hain zuzen ere, beraietarik soilik —guztien eredu bilaka zitekeen— *azarcunza*-ren (*E*-eko 78.a) antzinasuna frogatu ahal izan dut” dio M-k, 125. sarrerako iruzkinean, 619. sarrerara bidaliaz, han berriz horra bihurtzeko.

Alabaina, ez da zer suposa L-ren asmaketak direnik, *E*-eko *-kuntza*-dunak oro. Hasteko, *guertacuntza* hau *HH*-aren *E* baino zaharragoa da, askogatik ez bada ere: *H* “succés, *guerthaqunça*”.

Bestalde, etorki bera dute (ikus beherago) 401 “marca, señal, *zagutcuntza*”, 409 “mejoras, *obecunzac*”, 499 “paseo, *ibilcuntza*”, 532ko “preferencia, *lencuntza*”, eta 616 “suficiente, *asquicuntza*”-k¹⁷ ere; salbuespenen artean *M*-k aipatu 78 “atrevimiento, *azarcunza*” (*RS* 165) eta 408 “medicamiento, *midicuntza*” (*Ax* 425) dira.

Soilik 648 “tormento, *toliacuntza*” iruditzen zait *L*-k gainerakoen eredura asma-tutako hitza eta honetan ere, bai hau eta bai 75 “atormentar, *toliatu*” biak baditu ere etorki ezezagunekotzat *M*-k, aditzaren etorkia *H*-en fr-eusk. dugu: “tourmenter, *toliatcea*”. Eratorria egile honengan ez da aurkitzen eta berau dugu *H*-engan peitu den *E*-eko *-kuntza*-dun bakarra. Baina, ez da zalantzarik lehen bilduen aurrean, hari zor dio horren erabilaren ideia *L*-k; areago ia guzti haiek dagokien aditzaren ondoti-k bait dakartza *H*-ek: “abbreger, *laburcea*”, “changer, *aldatcea*”, “comparer, *bar-dinquatcea*”, “corrompre, *gaitzquincea*”, “décendre, *jaustea*”, “disposé, *ekharria*”, “entrer, *sarcea*”, “exercer, *ibilcatcea*”, “fatiguer, *onhatcea*”, etab. “dégat”, “élection” eta beste urriren bat salbuespen direlarik.

Gehienak ez dira, bada, *M*-k suposatu legez *E*-ean sortu, *H*-en hiztegian baizik inon egitekotan.

Badira, gorago ikusi dugu bat edo beste, *-catu*-z osatutako aditzak *E*-ean; hara hemen beren zerrenda osoa: 26 eta 264 *marruscatu*, 66 *billacatu*, 259 *eguincatu*, 462 *hisicatu*, *estocatu*, 498 *ibilcatu*, 533 *lencatu*, 622 *balizcatu*, 649 *lancatu* eta 678 *icuscatu*. Guzti guztiak —*Ax*-engandiko *hisicatu* salbu— *H*-engandik jasoak: “froter, *marrusquatcea*”, “ruiner, *billaquatcea*”, “stipuler, *eguincatcea*”, “il stipule bien, *ongui eguincaten du*”, “obstiner, *estocatcea*”, “se promener, *ibilcatcea*”; “préferer, *lehen-catcea*”; “suposer, *balizcatcea*”; “travailler, *lancatcea*”, “visiter, *ikhuscatcea, visita-tcea*”, hurrenez hurren.

Egia da *M*-k 26 eta 264 “*Marruscatcea, frotter entre les mains*” dela gaztigatzen digula *Pouv*-rentzat. Horrelaxe *Azk*-k aipatzen duen *Ax* 41 ere: *Hasuinac significatcendu naguitasuna: baldin malguqui, leunqui, emequi, naguiqui eta balacuz hazcatcen, ferecatcen eta erabilcen baduçu, erreco çaitu: baiña ez nabasiçui eta ausartçui hersten eta marruscatcen baduçu, zeinak “urtica figurat acediam; si molliter tangis, urit; si fortiter astringis, non pungit”* itzultzen duen. Besterik ez dioelarik badirudi *M*-k *Ax*-en pasarte hau duela *L*-ren iturritzat. Orobat 66 “*Arruinar, billacatu*”-n azalpen errazekó gainerakoetan bezala, *M*-k etorkia zuzen zuzenean ematen du: *Ax* 190 *Èta nola Iaincoac ezpaitu, behin ere nebor bide gabequi gaztigatcen, emaiten du arraçoina, Ieremias prophetac, ea cergatic Iaincoac hiri hura hala deseguitera eta arraçoina, Ieremias prophetac, ea cergatic Iaincoac hiri hura hala deseguitera eta bilhatcetera vti çuen*. Honen alboan beste hau ere bai: *Ax* 423 *ezta cerrenic oihala hala eta hain guisa gaizçui bilhatceten duenic*. *Ax*-ez landa *Pouv* “*tirailier, traiter mal quelqu’vñ*” itzultzen duela dakar, Haranburu 295eko pasarte hau gehituaz: *orduco dolore handi hura gatic eta bilhatatce haren balioa gatic*.

(17) “616. Suficiencia, *asquicuntza*. 617. Suficiente, *asquitsua*”. 593-594 sarreretan agertzen diren *aski*-ren eratorri pare gogoratzen badu ere, *M*-k ez daki ezin zehaz dezakeen iturriren batetik hartuak ala *L*-k berak asmatuak diratekeen. Baina *M*-ren beldurraren aurka gaztigatu nahi dut testuan erakusten den legez, *L*-k ez duela *E* honetan *-kuntza* atzizkiaren bitartez hitzberirik asmatzen, *toliacuntza* salbu, eta sail horretako ia guztiak direla *H*-engandik jasoak.

Horrela gertatzen da kasu honetan ere, bi hitzak bait dira dagoeneko *H*-engan: cf. “suffire, *asquiçateca*”, “suffisant, *asquixu*”, “suffisance, *asquiquença*” eta “suffisamment, *asquiqui*”.

Litekeena den arren, *E*-ean atzizki horrekin eratuak diren aditz guztiak *H*-engandik hartuak izatea hauetan ere haren alde erabakitzeke arrazoi garrantzitsua da ene ustez eta haboro bigarrenari dagokionez “il a ruiné toute sa maison, *bere etche gucia billaquat du*” eta “détruire, *destrucea, billaquatcea*” ere bait datoz gorago aipatu sarreran bertan.

5. *E*-aren aitzin oharrean *L*-k dioskunez *HH*-aren inprimaketa bukatzean jaso zuen Kardaberatzen gandik Bizkaiko misioetarik zetorren eta Vinson hasita *RS*-en aletzat jo izan den “kuaderno zahar” bat. Handik hiztegian ez zen hitz abondo hartu zuen *L*-k (“con bastante prolixidad”) eta zegokion gaztelerazko sarreran ezarri. Horrezaz landa “he añadido tambien otras muchas voces, que he oido en las conversaciones, y notado en los Libros, especialmente en Axular, que he buuelto á repassar con cuidado” diosku.

Gauzak honela, *Ax* eta *RS*-erantz zuzendu beharra zegoen *E*-aren iturriak, nagusienak behinik behin, ikertzeko orduan eta bide horretatik abiatu zen *M*. Urrats bat gehiago ere eman zuen, *L*-k, hitzaurrean hartaz esandakoen ondoren aitoren horretan sartzea gogortxoegi edo iruditurik, aipatu ez zuen Landuchio ere hartzekodun egitean.

5.1. Orain, *H* ere *E*-aren hartzekodun berri bilakatzean, kontu garbiketa hura berrikusi beharrean gara.

Zenbait kasutan *H*-en lekukotasunak ez du aldatzen lehen *M*-k emandako azalpena, nahiz hori ezagutu ondoren ere iturria ez delako gure irispidean, nahiz *H*-en lekukotasunean oinarritutako azalpena zeharka datorrelako:

67. Arrullo, *urrua*.

“Ez dazagut iturria. Geroztiko literaturan *urruma* irakurtzen da *urrua* baino gehiago” diosku *M*-k.

H-ek badakar *urrua*-ren familiako hitz bat, baina oso bestelako esanahiarekin: “*urruric*, gratis, gratuitement” eta “gratis, *urruric, dohaiñic*” (Hau badakar *L*-k *HH*-aren gorputzean ere). Nekez pentsa daiteke hor dela *L*-ren iturburua baldin eta nahasteren bat izan ez bazuen, behintzat.

170. Costo, *glostoa*.

M-k ezin du iturria asmatu, eta hutsa ez bada *gostu, kostu*-ren aldaera aski aldrebestzat jo beharko dela iruditzen zaio.

H-ek ere ez digu oraingoan laguntzen “*gosta*, couté, m., f.” eta “*couter, gosta-teea*” bait dakar soilik.

172. Crecer, *nagustu*.

“*RS*-tik?” galdetzen du *M*-k, *Ax*-ek *nabusitu* eta bestelako esanahian darabilela ikusiaz: 26 *Idurituric erregue hari, ecen baldin... vtzten bacituen bere placerera eta aisiara bicitcera, vrguillutceco eta nabusitceco bidean iarrico cirela*.

H-ek ere ez du laguntzen ez formaren aldetik ez *Ax*-ekin ados datorren esanahiarenetik: “*maîtriser, nausitcea*”. Esan dezadan, nolana ere, *RS*-en galdutako zatia ez zaidala hitz horren iturriko hautagai iruditzen; cf. *B otzitu, utsitu, atsitu, gatzitu, balzitu, satsitu*, etab., gainerako (b)oztu, (b)ustu, be(l)ztu, etab. aurrean, txistukaria afrikatua bada ere guztiotan.

654. Trompeta, *turrunta*.

M-k ez daki zein ote den bere iturria baina Otxanesk-k 321 *turrunta* zuzendua eta *Añ*-k *turrunta* dakartelarik *B*-ko segurutzat jotzen du.

H-ek “*trompette, tuhunta, trompette*” du.

2. Aborrecer, *iguitu, higuindu*.

Lehenbiziko aldaera Land-rengan aurkitzen du *M*-k, “*aborreçer, equsi-gura ez, yguitu*” eta, beharbada *A* eskuarena ez dela ere ghitzen.

Bigarrenerako Ax-en bi pasarte aipatzen ditu: 51 *appur bat ase behar-dut, aspertu behar-dut, ichiritu behardut: eta guero orduan asse, asper, ichiri eta nekha nadinean, vianda biguintcen hasi daquidanean: orduan guztiac utcicoitut eta 490 ceren ezta han assetceric eta ez biguintceric.*

H-ek ere “dégouter, *biguincea, bastancea*” eta “dégout, *biguinça*” duen arren iturria ez du datu honek aldatzen, eta bai, aldiz, indartzen L-ren itzulpena Land-rengan oinarritua dela suposatzen duen M-ren iritzia, izan ere usadio orokorra, Otxanesk-ak gogoratu legez, “causar hastío, asco, nausea” bait da.

Izan, Oih-ek ere badu 474 *Vsqui maite bigunt elaiite* “Vn cul une fois chery, ne scauroit iamais estre hay. C'est pour dire que depuis qu'on a pris le plaisir de la chair avec vne femme on ne scauroit plus le hair. Aucuns au lieu de Vsqui, c'est à dire, cul, au Basque, disent Ister, c'est a dire cuisse”. Alabaina, ez dirudi L-k Oih-en euskal testurik ezagutu zuenik ez HH-eko hitzaurrean ez *Corografia*-n aipatzen bait du eta, batez ere, ez bait da erakutsi dagoeneko L-ren sarreraren bat azaltzeko haien beharrik.

236. Endrina, *arana*.

M-k RS-en galdutako zatitik datorkeela uste du, Azk-ren datuen arabera *arana* “ciruela” bait da Euskal Herriaren eremurik zabalenean baina “endrina” B-ko lurralde batzutan eta Arabako erdararen “*arán*, fruto del endrino” (Land-k *ocarana* konposatua dakar “ciruela” emateko).

H-ek “*arana*, prune” eta “prune, *arana*” ditu, bere hizkerarako espero bezala.

303. Guerra, *gudua*.

RS-eko agerraldi ugariatatik (7, 21, 165...) hartua. Ax-ek ere badakar, baina honengan ez da “guerra” RS-en legez, “combate, pelea” baino: cf. *ceren han baita gudua, eta combata egunoro, eta victoria, eta garaitia, bakhan, eta gutitan* “ubi quotidiana est pugna et rara victoria” edo 400 *guduan eta combatean*.

H Ax-en (eta Leiz-ren, I 406 *Nondik gerlak eta gudua* *zuen artean?*) adierakide agitzen da, RS-en aldeko froga indartuaz: “*gudua*, combat, m.”, “*combattre, guducatcea*”.

519. Plata, *cirarra*.

RS du M-k iturritzat, guganaino iritsi den zatian hitz hori ez azaldu arren; Land-k “plata” *vrre çuria* (cf. “*platero, vrraguina*”) ematen du, *vrregorria* delarik “oro”.

H-en lekukotasunak M-ren hipotesia sendotu baino ez du egiten bere hiztegian “*argent, cillarra, dirua*” eta “*argent, vi, cillar vicia*” irakurtzen bait dugu, ekialdeko hizkeretatiko batean espero moduan.

Baina, segurki badateke zer alda edo zer zuzen orain arte emandakotzat geneukan azterketa honetan. Bihur gaitezen M-k Leiz-ren bitartez azaltzen dituen hurrengo sarrerotara:

376. Lima, *carraca*.

“Leiz 1 Cor. 4, 13 *karracaquin* “peripsema” da M-k dakarren erkagai bakarra. Haatik, beste honek aukera haboro bide du iturri zuzena izateko: H “*lime, lima, kharraca*”; “*limer, limatcea, kharracatcea*”.

377. Limitar, *chedatu*.

M-k ez du Ax-engan idoro, *chede* usu badarabil ere. L-k ematen dion adiera duela gaztigitzen du, halere, Leiz-rengan: *stadioa cen spatio lastercaco chedatu*-

bat. Pouv-k ere badakar: “viser, buter”. Oker ez banaiz iturburua beste hainbatetan bezala H dugu: “limiter, *chedatcea*”, “marquer, *siñalatcea, chedatcea*” eta, noski, “*chehea, marque*” (“*dessein*” eta “*intention*”-ez landara).

608. Silaba, *letraya*.

M-ren ustez beharbada Leiz-k dakarren *letreiatu* (“*letreyatcea*, epeler, apellare literas” Pouv-rentzat) partizipiotik aterea izan daiteke: ABC A iii r, *letreiatu*: *Bigarrena, vngui eta trebequi lehenvicitic letreyatcen haourrér iracats diecequen*. Cf. biarn. *letreyá* “apprendre à connaître les lettres, épeler”, FEW 5, 377b. Alabaina, ohar bedi hertsia hertsian (2. silabako bokal ezberdintasunaz kanpo) E-ean ez dela “letra” baizik “silaba” itzultzen. H-en laguntzaz bi oztopook aska ditzakegu: H “sillabe, *letraia*”, “par silabe, *letreiatuz*”.

Bada honelakorik Mitxelenak RS eta Landuchioren hiztegiokotzat dituenen artean ere:

176. Cuidado, *gardia*.

RS 393an *Edoceynec edat ostean / dio vere gardia*, “cada cual después de beuer / dize su parecer” aurkezten du erkaketarako, nahiz eta gehiago komeni E honetako 215. sarrerari: “dictamen”. Azk-k, hiztegiaren eranskin eskuizkribatuetan “anhelo” itzultzen du eta Lemoakotzat jotzen; hiztegian bertan *garda* “fogosidad, afán” dakar, Otxanesk eta Añ-gan oinarrituaz. Edozein kasutan ere B-kotzat du.

Lehen esan bezala, RS-en galdutako zatian adiera horretan beste *gardia* bat izatea litekeena den arren, ez da hori E-ekoa azaltzeko bide bakarra eta merkeago dugu H-en “*sérieusement, gardiacorqui*”, “*sérieux, gardiacorra*” jotzea iturritzat, batez ere kontutan harturik baduela “*fidèle pour tenir le secret, gardiacorra*” ere. Ez zait ezinezko iruditzen hauetarik ateratzea L-k erroa; esanahia ere azalpen honen alde litzateke.

661. Vagabundo, *ibildauna*.

“B-koa dirudi (RS-ekoa ote?) eta euskalki hartan soilik azaltzen den *ibiltau(n)*-ekin erkatzeko modukoa” dio M-k bere iruzkinean.

Haatik, bere susmoak ez zihoazen bide zuzenetik, B-tik oso urruti bait du bere etorkia: H “*vagabond, ibildauna*”.

103. Bollo, *opilla*.

“Land “*bollo de pan, ogui opila*” da M-ren iruzkina.

Haatik, hori bezain ongi, eta agian errazkiago, cf. -ll-a, har zezakeen L-k H-engandik: “*masse, opilla*”, “*la masse de sang, odol opilla*”. Oih-ek ere badu 20 *Amac irin balu opil balaidi* “*Si ma mere auoit de la farine, elle feroit des gâteaux*”.

274. Festividad, *eguzaria*.

M-k Land “*feria o fiesta, eguçaria edo feria*”, “fiesta de guardar, *eguçari euchayteco*” uste du hartu duela L-k, erreferentzia soil horretaz landa bakarrik “cf. Ms 318 “*eguzaria, añade eguzaroa, media fiesta*” bait du, mendebalekotasuna bermatzeko asmoz gehitua, segurki.

Baina H kontutan hartuz geroz Land ez da nahita nahiezko hartzekoduna: cf. “*pezta, eguçaria, fête, f.*”. Urrutiago joaz, egiantz gehiago du H-en aukerak, besterik ez bada ere *eguçari euchayteco* hori L-ri ez bide bait zitzaiokeen meziprezagarri begitanduko.

Inoiz H are lehenagoko hiru iturriren kontrakarrean dator:

534. Prenda, *baya*.

M-k litezkeen hiru iturri dakartza, L-k ezagutu eta erabilitako testu ezberdinetako bana: RS 523, *Baguila, sey goseen bayla*, “*Iunio prenda muerta [bay yla]*”

de los niños hambrientos”, Land “prenda, *vaya*” eta Ax 80 *Babibat tabernara arnoçun igortcen duçunean, gatzigatcen dioçu tabernariari eduqui deçala cenbait egunez babi hura*. Baina badira M-k aipatu ez zituen Leiz Adv 2v, Ins B 4v, C5v, Materre 250, Noelak 120, 170, Gasteluzar 126 eta are Povv *Imitacionea* III 54, *Philotea* 478, EtxSar 164, Lavieuxville-ren Dot. 243.

H-ek gauzak zailduaz, baina askatuaz seguru asko, aukera berri bat dakarkigu: “gage, *bahia*”.

5.2. Arazo larriena, baina, dagoeneko aurkeztu dugun azterketan irakurle zuhurrak antzemango zion legez, Ax-ekikoa dugu, bera izanik iturri nagusia, batetik, eta haren eta H-en hizkerak beren artean bigarrenarena eta Land zein RS-ena baino askozaz hurbilago izaki, bestetik.

Zenbait kasutan, gehienetan, ez da zalantzarik M-k haren alde hartu duen erabakian, eta ez bakarrik H-ek ez dakarrenean delako hitz hori edota beste aldaera edo esanahiren batean dakarrenean:

17. Adelgazar, *lerdendu*.

Ax 516: *Halaber saindu harc berac, iccussiric, ecen nescato bat, copetaren edertceco, cberloac goiti thiraturic, penatcen cela: eta guerriaren ere lerdentceco, bortitzqui hersten cela, erran çuen*” da M-k ongi antzematen duen iturria.

H-ek ez dakar aditza, adjetiboa baizik, eta esanahia zertxobait L-renetik urrundua: “droit; *lerdena, çucena*”.

50. Añadidura, *erachtura, irastura*. 51. Añadir, *irachiqui*.

“Sua piztu”, “su eman” ere esan nahi duen aditz hau, M-k markatzen duenez, ez dator bat forman Povv-k “attacher, joindre” azaltzen duen Ax-en *iratchequi*-rekin (Leiz-k e- du): cf. 106 *beccatua beccatuari iratchequiric*. Ezta goiko izenak ere, Ax-ek *iraxtutura* baitarabil (72).

H-ek “allumer, *erachiquitcea, piztea*” baino ez du eta ezin bera izan L-ren iturria. M-k aipatzen ditu *iratchaqui* duten EtxZib (*Man.dev.* I, 28 eta 94) eta Urte ere (Ex. 7, 23) baina ez bide dute Ax-ek baino aukera gehiago, batez ere izenaren lekukotasunik ez dutelarik.

Datu berririk ez den bitartean egiantzik gehien duen hipotesia L-k aldatu zuen iturria Ax dela suposatzea begitantzen zait.

91. Bajada, *jautsapena*.

Ax 140tik hartua M-k erakutsi legez: *Halaco suertez non Esaiaz Prophetac hain iantzapen hãdiaz miretsiric, galdeguiten baitio Lucifer berari*.

Erro beretik baina beste atzizki batekin “*décente, jautxqunça*” dugu H-engan.

99. Bocanada, sorbo, *ahartara*.

Povv “*ahatara bakotchean, a chaque gorgée, bouchée*”, Ax 342 *Bertce hegaztinec edateco curca guztietan, ahatarac baccotchean, burua goiti ailtchatcen dute* du M-k iturritzat.

Are segurragotzat jo daiteke H “*bouchée, ahotara*”-ren aitzinean (eta orobat Gramatikaren 475. orrian ere) zeren hor bertan den “*poignée, ahurtara*” besterik bait da.

161. Continuo, *jarraiquia*.

M-k eskuartean duguna *jarraiki* partizipioa dela gogoratu ondoren Gero (359) eta *Mandev.*-eko (II, 67) adibide bana ematen du, hurrenez hurren, baina ez bata ez bestea ez duelarik jatorri zuzentzat aurkezten: *Nola guiçõ ezçõduac bethi*

ere baitu bere emaztea bere escuco bereaz franquia, eta bertcerenaz escasia eta escas den gauça maitaro eta iarraiquiz içaiten dena [baino] desiratcen ago, eta goço ago iruditcen [baita]; narraio iarraiquia.

Bien artean iturria aukeratzera ez ausartu arren (itxura batean Ax-ek luke lehentasuna), esan dezadan ez dela hau hitz honek duen aldaera bakarra L-k erabilitako iturrien artean: Leiz-k beti (I 81, 143, 191, 371, 373, etab.) jarreiki darabil, eta H-ek diptongoa gorde ez duelarik, "assidu, jarriquia"; "diligent, jarriquia, joancara" eta "suiivre, jarriquitcea", ez dirudiela E-eko iturria.

179. Culpado, hobenduria.

Ax. 435 *Presuna hobenduria, faltatsua, ezta behin ere segur* "numquam securus est reus animus" eta *Bertce guztia complitu agatic, batetan behatztopotcen bada, guztietan eguitenda hobenduri* (Iac. 2, 10) dakartza M-k iturritzat. Gero Pouv-ren *Philotea eta Imitacionea*-n eta baita EtxSar 100, 167, 286.

H-ek, beste atzizki eta esanahiarekin, "coupable, hoguendurua".

392. Mancha, orbana, notha, narrioa.

Lehendabizikoa RS 174tik: *Yndac micabat orban бага, diada nesquea gajpaga*, "Dame vna picaza sin mancha, darte he la moça sin mal". Bigarrena eta hirugarrena Ax-engandik: 93 *Arraqadura vrthatua, narrio çabartua, çauri gaizcoatua, ezta pontu bateco medicuntçaz sendatcen* eta 193 *Badaquigu parabisuco denac, ezuela behar beccaturic, eta ez beccaturen notharic, eta ez cimurduraric* "non habentes maculam aut rugam".

H-ek "tâche, notha, narraioa" dakar; bigarrenaren forma ez da mintzo bere alde. Ikus 629. sarrera.

486. Parecer (por bien), edergailluz.

Ax-ek izena deklinabide marka gabe darabilela dakusa M-k (alabaina L-k gehi omen ziezaiokeen hitz horrek pasartean dituen kideetarik hartuaz): 163 *hautçaz guztioz escatuco çaicu contu, ea edergaillu, munduagatic, ala laincoa gatic eta intencione onez vanaloriaric gabe eguin ditugun* eta 335 *ez edo cein moldez, ez hitzez itçhurapenez, campotic eta edergailu: baiña ecin cinez eta gotic barrenetic eta bihotzetic*.

H-ek ere peitu du forma zehatza, oinarria eta aditza ere izan arren: "parer, embeillir, edergaillatcea", "papure, edergaillua".

517. Pisar, zapatu.

Ax 97 *hala dabillanac, eguiten duen irabaci guztia da, lurraren aurizquitcea, çapatcea eta gogortcea, eta cenbatenaz eta guehiago baitabilla, hanbatenaz, çapatcen ago, eta gogortcen ago du* markatzen digu M-k iturburutzat eta hala bide da; H-ek hitza dakarren arren beste adiera batean ematen du: "presser entre les mains, çaphatcea".

518. Planta del pie, oinzola.

72. sarreran aipatutako Ax 397 ikusten du hor M-k: *sinhetz araci nahidu... iccatz bicien gainean orthusic, oin-çolac erre gabe, ibil ditequeyela*.

Oraingoan ere hobesteko dirudi Ax-en pasarte horrek; H-ek badu "çola, semelle", "semelle, çola, çapata çola" eta baita "pied, oina, çangoa" ere baina ez konposatua.

602. Señ, amago, ayerua.

M-k Ax 15 *Eta... hasi ceizquidan, niri neroni, aditceira [sic] emaiten, lebenbico kheinuz eta ayeruz, eta guero azquenean, clarqui eta aguerriz eman arren* soilik aipatuki, iturri segurutzat du 22, 127, 265, 403, eta bestetan ere badakarrerarik.

H-ek ere badu hitz hori baina beste adiera batean, eta ez dirudi bera denik L-ren iturria: “*soupon, aierua, suspitcha*” eta “*supconneux, aieruxua, suspitxua*”.

Are zalantza gutxiago ez hitz soila baina esamoldea edo testuingurua ere, inoiz “erran komun”en bat edo H-en hiztegieta ezin jaso zezakeen aditz formaren bat jasotzen duenean:

- 45. Amigo íntimo, *adisquide mamia*;
- 53. Aora luego, *orai bereon*;
- 119. Cansarse de sí mismo, *bere buruari alhatuic*;
- 120. Carnes (pegado a las), *larru arras*;
- 135. Caeteris paribus, *ambatic ambatean*;
- 193. De lo demás sea lo que fuere, *berceac berce direla*;
- 209. De veras, *cinqui ta finqui*;
- 211. Diga lo que quisiera, *berra nahi duena*;
- 212. Dirías, dixeras, *cenerraque*;
- 438. Nata, la flor de la cosa, *gaña, ta picaña*;
- 446. Nido, *oantzea, cafia*. Y el refrán, *fin gaitz eguiñen duc choria, baldin gazte-danic ezpadaguic cafia*;
- 467. Ojos (abrir y cerrar dellos), *berguidiqui bat*;
- 469. Olor (andar lleno de), *urrinzatua ibilli*;
- 558. Quisiera dios que fueran bastantes, *Jaincoari ailliotza, liren asco*;
- 561. Racimos, que quedan, hecha la vendimia, *mahats, ondar mondarrac*;
- 570. Remordimiento, toque del corazón, *biotzaren ucaldia*;
- 591. Sabete, *jaquizu*;
- 612. Sol, de sol a sol, *eguzquiz eguzqui*;
- 630. Tanto, en tanto, *bere arauaz*;
- 664. Variedad de colores, *nabardura, colore picardatua*.

5.3. Baina M-k Ax-engandikotzat azaltzen zituen E-eko beste hitz batzu orobat H-engandik hartuak izan daitezke eta inoiz ez soilik Ax-enganako erabakia zalantzan jartzeko baina H-en alde egiteko arrazoirik ere badugulakoan nago:

- 138. Claramente, con voz clara, *ocenqui*.

“Ax 102: *Eta comunzqui lehenbico aldian, ezcaitu guztiz ocentqui, eta bortizqui deitzen Iondone Paulo bat, deitu çuen beçala*” dakar M-k azalpen gisa. Leiz iturri bezala baztertzekoa da ozengi bait darabil beti (95, 107, 145, 235, 240, etab.).

Alabaina, E-ekoak peitu duen Ax-en -t- horretaz landa, bada H “*clair, clar, ocena, arguia*” eta “*clairement, ocenqui, clarqui, bidesqui*” ere M-renaren aldan.

- 157. Conformidad, *eredua*.

M-k, iturri seguratzat bide bait zuen, “Ax 279 *Humen arauaz, eta ereduz erraiten du Senecac ere*” ezartzen du, iruzkinik gabe.

Alabaina, hitz hori hapax izaerara iristetik urruti dago (*Man.dev, Noelak, Oih, Pou, EtxSar, etab.*) eta ezin zokora daiteke H “*selon, suivant, arabera, eredura*” ere.

- 261. Estopa, *istupa*.

“Grafia Ax 400ekoa da; [Ax] 418an *iztupa*” markatzen du laburzki M-k, zalantza izpirik gabe hori duelarik iturburu.

Haatik, cf. H “*istupa, etaupé, f.*”.

284. Frente, *belarra*.

"Land "frente, *velarra*" baina bada 116. sarreran kopiatutako *belarrean* Ax 153 ere" gaztigitzen du soilik M-k. Erans daiteke Materre 41, Oih *Neurtitzak* 32, *Man.dev* 23, 101, *Pouv Imitacionea* 130 eta *Belapeyre* 65.

Haatik, cf. H "front, *belarra*", eta are "*belarra*, front, m."

362. Lazo, *segada*.

"Ax 60 *Nola amuac atcemaiten baititu arrainac, eta hegaztinac segadac*" da M-k sarrera honen pean dakarren guztia, usu iturri seguruekin egin nola.

Haatik, bada H "lacet, *segada*" ere, *EtxSar* 186 kontatu gabe.

413. Menearse, *loca ibilli, higitu*.

Lehena RS 398tik: *Loca jabilt aguina / ta gogoa dot arina*, "Temblante me anda el diente, y el pensamiento tengo liuiano".

Pouv-k "ebranler, remuer" itzultzen duen bigarrenarentzat M-k Ax du iturburutzat, adibide hau, esaterako: *Nagua ere negu hotzean, atheac atheari darrauntsanean, ohean higitcenda, bertce aldera itçultcen da, burua goituric iartcenda* (46).

Bada, halere, H "mouvoir, *higitcea*" eta "mouvement, *higidura*" ere.

464. Ociosidad, *aisia*.

"Ax 42 (et passim): *Letra gabeco aisia, deus eztaquienaren alferqueria, guicon biciaren hobia da, eta sepultura*, "Otium sine litteris, vivi hominis sepultura" da M-ren iruzkina.

Zuzeneko iturria izateko egiantz handia badu ere, ezin ahanztz daiteke H "repos, *aisia, facegua*", "il est en repos, *aisian da, faceguan da*". Soilik *Pouv* eta *Urterengan* ematen dute *OEH*-koek aurretik.

502. Pelar, *bipildu*.

Ax 302 edo 360 ditu etorkitzat M-k: *vtzquitçu, baldin nahi baduçu colpea segur eguin, appur bat hotztera, vnhatcera eta elccarren bippiltcera* eta *Hala bada amoranteac, bippiltcen du, larrutcen du, ariman eta gorputcean ibartcen du*, hurrenez hurren. Bada *Man.dev* 80 *biphilduren* ere, ordea.

Itxura batean adibide hauek aski lirakeen arren L beraietaz ohartzeko eta E-ean jasotzeko, nago ez duela hor iturburua, H-en eusk-fr. hiztegian baizik: "*bipilcea*, peller", "*bipildua*, pellé, m.", "*bipildua*, pellée, f.". Badu oraindik "peler la pomme, *churitcea*" baina "peler la poule, *bipilcea*" fr-eusk.zkoan.

509. Perdida, *galtzapena*.

Ax 233 *Nola eguiten, baitu galtçapen eta beheratçapen handia, probeari guibela emaiten dioenac* dakar M-k iturburutzat, beste azalpenik gabe; haatik, izan, bazuen *Leiz* 915 *galtzapenetan* ere.

Bada beste aukerarik, ordea: H "perdre, *galcea*"; "perte, *galçapena*"; "perdre, *galcea*".

538. Pretexto, *estacurua*.

Ax du M-k iturri segurutzat, adibide bezala 57. orrialdeko pasarte hau ezartzen duelarik: *Cer desencusa, cer estacuru abal duqueçun*; hemen ere badira Oih eta *EtxSar*-koaren adibideak, baina ez dute ezer aldatzen ez bait zituen ezagutzen L-k.

Halere, H-ek ere baditu hitz horren bi agerraldi: “pretexte, *estacurua*” frusk. zatian eta are “*estacurua*, *pretexte*” eusk-fr.ean.

603. Separar, *esleitu*.

Ax 242 *Eta eztuçu ez pensatu behar, ondocoetara vtzteaz cumplitcen duçula, Ez eta ondoco hey, certçaz paga esleituric, bereciric, eta seinalaturic vtzten bade-raueçu ere dakar M-k iturburutzat.*

Horrenbat aukera du H-ek, “indiquer, *esleitcea*”, “instituer, *esleitcea*”, “ordonner, *esleitcea*”, gaurko gaztelatik abiatuta frantsesezko azalpena urrutixeago egiten bazaigu ere; ongi begiratzen bada, bat datoz Ax eta H hitzaren esanahian.

639. Tener, assir, *achiquitu*.

Agian Ax 503 *datcheca* “haeret” bezalako aditz forma sintetikoetarik aterea izan ote daitekeen galdetzen du M-k, *atxiki* partizipioa soilik geroago Haranederrren *Philotea*, H-en *Gramatika* [baina hau lehenagokoa da!] eta bestetan aurkitzen bait du). Lafoni jarraikiz, XVI. mendeko testuetan ez da azaltzen, bere erazlea, *eratchequi*, Leiz-k badakar ere. *Etxeki* aldaera Leiz *etchequidura*, “vinculum desmós” eta Oih *exequiterago* formek segurtatua dugu. ExZib-k *itchiqiu* (*Man. dev* I, 105) eta adjetibo gisa, *itchiquin* (*Eliçara* 112) ditu eta Pouv-k “tenace” itzultzen duen honen aldaera darabil Ax-ek: 238 *leben cein hertsi eta itchequin baitcimen, guero hain franco eta liberal eguiten çara*.

Honaino M-ren datuak. Berak susmatu bezala, nekez azal daiteke horietarik *E*-eko forma, adizki sintetikoren batetik partizipioa ez badu bere kabuz asmatu. Alabaina, banago inon eriden ez bide duen *achiquitu* hori ez ote duen beste nonbait ikusi uste: cf. H “*atchiqitcea*, tenir, retenir”, “*atchiqia*, retenu, m”, “*atchiqia*, retenuë, f.”, “*tenir, atchiqitcea*”, “*retenir, atchiqitcea*”.

Gogora bedi L-k sistematikoki *-tu* partizipioaz aldatzen dituela hegoaldeko ohituraren arabera bere iturri honetan iparraldekoan gisa den bezala *-icea* aditz izenarekin jasotzen dituen ia guztiak: cf. 8, 12, 15-153, 26-264, 62, 75, 79, 156, 203, 259, 352, 377, 405, 413, 432, 460, 462, 465, 470, 498, 502, 527, 533, 593, 603, 622, 624. 30 kasu hauen aldamenean ez dira oharkabeen mantendutako 4 salbuespen baizen: 12 *onartzea*, 149 *chiflatzea*, 150 *naflatzea* eta 497 *ertzea*.

5.4. Ikus daitekeenez gehienetan era ezberdinetako arrazoiak ditugu kasu bakoitzean ez Ax-engandik baina H-etikoak direla suposatzeke: forma 138 *ocenqui*-ren kasuan, esanahia 203 *pedazatu*-renean, hitz horien edo beren eratorrien agerraldi kopurua 413 *higuitu*, 464 *aisia*, 502 *bipildu*, 509 *galtzapen*, 538 *estacuru*, 603 *esleitcea*, H-rengandikoetan L-k egiten dituen aldaketen barnean sartzea 639 *achiquitu*. Arrazoi nagusia, ordea, besterik da enetzako. Egunoroko esperientziak dioskunez, (eta gogora § 0.1.ean M-k berak esana hiztegitantza ohoingoaz) hainbatetik hainbatean, hiztegitaleek aurreko hiztegiatarik hartu ohi dute eta, askozaz gutxiago, noizean behin edo kasu berezietan, testuetarik zuzenean. Badakigu L-k testuak ere erabili zituela, batez ere testuak erabili zituela, nahiago bada, baina horrek ez bide zezakeen saihas ofiziokoen artean hain erroturik den aztura. Nolanahi den, badirudi hainbat eta aukera gehiago dukeela *E*-eko hitz batek ez testu batetik, *RS* zein Ax-engandik, baizik H-etik hartua izateko —bestelako, hots formazko edo semantikazko, erizpiderik ez denean— zenbat eta L-k hura erabiltzeko behar edo beta gehiago izan. Alegia, berezi egin behar soilik behin, hiztegiatarik batean, adibide ez eratorririk gabe datorren H-eko litekeen kide (ez hapax) baten eta H-en bi hiztegiatan, sarrera bat baino gehiagotan, eta, oraindik hobe, L-k hitz horri eman dion gaztelazko itzulpenaren frantsesezko formazko kidetasun hertsian, erabilera adibide eta zenbait

eratorriekin inguratua den beste baten artean. Nabarmena iruditzen zait honelakoetan hiztegi batek edozein testuren aitzinean duen azalpen boterea; hara segidan adibide bat edo beste:

352. Justificar, *bitoretu*.

M-k ez du partizipioa eriden ahal. Adjetiboa, aldiz, Ax-en bi pasartetan eta Harizmendirengan: Ax 19 *orai badirudi euscarac ahalque dela, arrotz dela, eztela iend' artean ausart, entregu, bithore eta ez trebe*; Ax 490 *trebe, bithore eta entregu ičanenda*; Har 186 *Eguberri, Mendecoste / Bazco, bai Salvatore: / Çure asco laudatececo / Eznaiz asco bithore*.

Bai adjetiboa eta bai aditz izena (zeina partizipio bilakatu ohi duen L-k, cf. dagoeneko 8, 15, 16, 66, 75... sarrerak) ditugu H-en hiztegian: "justifier, *bithore-teea*", "il a été justifié, *bithore athara da*".

332. Impotencia, inhabilidad, *eciña*. 333. Impotente, inhábil, *ecindua*.

"Ax 243 *ecinaceztu legueric*; bigarrena, adjetibo gisa, Ax 177 (ikus orobat 99) *cer esquer vste duçu ičanen duela... çabar ecinduac etsaiari bidera harmaturic ez ilquitceaz?*" da M-ren iruzkina; Oih *Neurtitzak* 27, 37, 65 eta, batez ere Leiz I, 931 *ezina erraztu* ere aipa daitezke.

Bientzako asebeteko azalpena dirudien arren, ez bide zituen L-k hitz hauek Ax-(zein Leiz-rengandik) hartu, bata bestearen segida, gero E-ean ezarri zituen moduan, aurkitu bait zituen H-engan: "impossible, *eciña*", "incapable, *ecindua*", eta orobat "incapacité, *ecindura*" azken hau jaso ez arren¹⁸.

370. Libertad, *escudencia*, *lacho*.

Ax 143 *Ceren Iai[n]coa da bihotz bera, eta misericordios, ezta ez hunetaric hartu behar occasinoric eta ez ezcudâciaric beccatu guehiago eguiteco dakar M-k lehendabizikoarentzat, beste iruzkinik gabe*.

Bigarrenaz, *laxo* bai Ax eta bai gainerakoetan Pouv-k itzultzen duen moduan, "lasche, flasque" esan nahi duen adjetiboa dela markatzen du, adibidetzat Ax 43 *escu lachoac eta alferrac probetasun daccarque* "egestatem operata est manus remissa" aurkezten duelarik.

Dakusagunez bi berbak dira Ax-ek erabilien artean (bigarrena baita Leiz, Chourio, EtxZib, EtxSar, Pouv, Materre zein Gasteluzarrenetan ere) eta, beraz, L-k bere E-erako eskuragai zituen; halere, nahiago dut bestetik hartu zituela suposatu: cf. H "liberté, *escudencia*", "il a pris la liberté, *escudencia hartu du*"; "libre, *lacho*"; "il est en liberté, *lachoan da*". Ohar bedi jarraian direla hitzok oro H-engan, hartzaileak mantentzen duen batasunean; lehendabizikoaren kasuan bokal ezberdintasuna ere ez doa Ax-en alde, gainerako hautagaririk ez balitz kontrakotasun handiegia ez litzatekeen arren.

391. Malicia, *amarrua*.

"Ez Ax ez Pouv-rengan aurkitzen ez dudan ekialdeko berba" da M-ren iruzkina eta OEH-koek "tradición septentrional no suletina desde el s. XIX" diote.

Cf. H "malice, *amarrua*", "malicieux, *amarruxua*".

(18) Bidenabar, ez dirudi *-dura* atzizki honen erabilera H-ek L zaletu zuenik *-kuntza*, edo, beste neurri batean, *-katu*-rekin egin bezala (ikus beherago): soilik "melancolia, *languiadura*" du E-ak iturri hartatik baina ez du "attachement, *estequadura*", "mouvement, *biguidura*", ez "soveranité, *gaindura*", nahiz eta bertatik jaso 227 "embarazo, *estecua*", 413 "moverse, *biguitu*" eta 610 "soberano, *orotaco*", zalantzazkoa da 44 "amortecimiento, *hildura*" eta ez da *hazdura* baizik 171 "costumbre, *aztura*"-ren iturrikoa. Datuok esanguratsuak dira H-engan 40 bat eratorri bait dira atzizki horretaz baliaturikoak (4 eusk-fr. hiztegian eta fr-eusk. zkoan gainerakoak). H-en *-dura*-ren eta beste bien lekukotasunen kopuruak oso antzekoak izan arren, guztiz bestela agitzen da E-ean. Marka bedi, ordea, HH-aren azterketa bat beharko litzatekeela puntu honetan ondorioak kontutan hartzekoak izan litezen; lehendabiziko 50 orrialdeak miatu ondoren 20 bat aurkitu ditugu.

428. Moneda, *chebea*.

Pouv-k “*diru chebea*, la petite monnoye” azaltzen duela gaztigatu arren, M-k ez du esanahi honetarako *moneda* darabilen Ax-engan kausitu ahal.

H-ek badakar, Ax-enarekin batera baliokide hau ere: “monoye, *moneda, chebea*”; “la monoye d’un écu, *luis baten chebea*”. Eusk-fr. hiztegian “*chebea*, menu”.

470. Oponerse, *contracartu*, oposicion, *contracarra*.

“Adibidez Ax 399 *o[r]dea cergatic erraiten da, bertce beccatuac deffendatuz eta contracarrean iarriz, behar ditugula garaitu...* Aditza ez dut ezagutzen” da M-ren iruzkina.

Alabaina, ez dirudi zuzen denik H-ek bientzako azalpen eroso (egokiagoa, beraz) bait demaigu: “opposer, *contra[r]tcea*”, “opposition, *contracarra*”. Gehi bekie § 3, 79. sarreran aztertu *ausartu* eta 672ko *berriña* ere.

Tarteko gradu anitz da, noski, eta hortik erabakien zailtasuna.

5.5. Ikus ditzagun orain aurreko azterketaren emaitzak zenbakitan. Ene kopuruak zuzen badira 810 hitz dira guztira *E*-ean (319 “hielele, pegale, *iac, iyac*” bezalako bikoiztasun faltsuren bat kendu ondoren); horietarik 34 baztertu beharra dugu behin baino gehiagotan forma eta esanahi berean barbarik ez zenbatzeko; ez dira hurrengo hogeitamalau sarrerok kontuan sartzen behin edo gehiagotan errepikaturik direlako: 126 *triscac*, 153 *ontsatu*, 155 *arrantatu*, 187 *trisca*, 215 *gardia*, 232 *hisicatu*, 239 *escolatu*, 255 *buthuna*, 264 *marruscatu*, 272 *irachoa*, 296 *aurizquitu*, 310 *jolasturia*, 313a *urena*, 313b *azquina*, 346 *barrendaria*, 351 *obuan*, 366 *goratzapena*, 393 *arrantatu*, 455 *garraita*, 458 *gorgolla*, 466 *erra*, 471a *arrontera*, 471b *arranta*, 508b *oldozqueran*, 531 *behartu*, 536 *ozazt*, 556 *ecairac*, 619 *guertacuntza*, 629b *narrioa*, 631 *armora*, 640 *mendoza*, 660b *huerriza*, 676a *irisca*, 676b *urisca*.

243 direlarik Ax-engandik hartuak (% 31, 13), 161 ezagutzen ditugun *RS*-eko zatietarik (% 20, 74), 129 H-tik (% 16, 62), eta 67 Land-ren hiztegitik (% 8, 76). 9rentzat (% 1, 15) hautagai bat baino gehiago dugu ezagutzen diren iturrien artean, 47 *RS*-en zati galdutikoak izan daitezke (% 6, 05) eta 118rentzat (% 15, 20) ez dugu oraindik iturbururik.

Guztiaren seiren bat da, bada, goiko azterketaren ondoren H-ek *E*-aren iturburuez argitzen duena eta, gainerako iturriei, Ax-i bereziki, M-k egokitu mailebuak zehazteaz landa, erdira jaisten du etorki ezezaguneko sarreraren kopurua. Halere, badateke oraindik zer iker hondar hori agortzeko¹⁹.

6.1. Gauzak zertxobait zailtzeko, hots, duten zailtasunaren poxi bat antzemateko, mia bedi hurrengo sarrera hau:

H. familier, *ausart*, *trebe*, *entregu*.

Gogoratu beharko ote norena den —gorago dagoeneko agertu— harako “orai badirudi euskarak ahalke dela, arrotz dela, eztela iendartean *ausart*, *entregu*, *bithore* eta ez *trebe*” ? (bidebatez, “zeren are bere herrikoen artean ere, ezpaitakite batzuek

(19) 245 “*escarmentar, besteren buruan centzatu*, ———, *galendu*-ko *inertu* < *ulertu*?-ren hustelketan izan daiteke esanahi, testuinguru eta errata moetatik datozkigun itxura guztien arabera; Azk ez da *ausartzen* zuzentzera baina ezta bere hiztegian ematera ere, eta ezaguna da “B, arc” azpian *RS*-tik eskuzabal hartzeko zuen joera.

nola eskiriba eta ez nola irakur”). Bide berean garamatza goiko esaldiok dakartzan “Irakurtzailleari” § 10eko aurreko zatiaren eta H-en gramatikako “Iracurçailleari”-tik ondoren ezartzen dudanaren arteko erkaketak:

[...] Hunetzaz kontent ezpazara, egizu zuk zeure moldera, eta zure herrian usatzen eta segitzen den bezala. Zeren ez naiz ni hargatik bekhaiztuko, eta ez muttururik iarriko. Aitzitik haur da nik nahi nukeien gauzetarik bat, ene enseiu aphur hune kiliika zinitzan eta gutizia, enseiu hobea go baten egitera eta ene hemengo falten ere erremediatzera.

[...] deliberatu dut obra chume hunen arguitarat emateco; eta menturaz hau içanen da causa cembait bercec hartuco baitu deliberatione obra hobea go baten eguiteco, hargatic ni ez naiz bekhaiztuko, aiticic hori içanen da ène placera; seguratu naicelario nor nahi den ni baino gaia go dela hunelaco materiez arguitasun guehiago emateco euscaldunei.

Loturaren sendotasuna markatzeko komeni da H-en 506-507 orrialdeetako “Escualdunei gomendioa eta abisu” interesgarri, eta izenburu oihartzunduneko, pasarteren bat ere hona ekartzea. Axularrek aipatu atal horren aitzineko bietan bezala “badaquique haiñitz mudança guisa ematen çaiola escuarari haiñitz herritan, hala nola” batez zenbait aipatu ondoren, hara zer gehitzen duen:

Orai bat bederac ikhar eçaque ala hartu ditudan bideac, ala utci ditudan moldeac diren hoberenac, eta axeguiñ eguiñen darotaque niri çuen iduria horren gaiñean errateaz liburu hau harcen duçuelario asaiaca bat beçala, ondoan eguiñ diteque mudança behar dena gauçac ongui ikhartu ondoan.

6.2. Testukritikan iturriaren erabilerak, hots, delako egile batek, halako edo hola-ko eraz eta honako edo horrako helburuz erabiltzeak ez soilik erabiltzailleari baizik iturriari berari buruzko berri eta aztarnarik eman liezaiguke²⁰.

Goiago (§ 4.4.) ikusi dugu L-k H-etik hartzen dituela *-kuntza* eta *-katu*-z eraturiko konposatuak. Komeni da, zehaztuaz, hiztegi horren 2. zatian —frantses-euskarazkoan— sortu direla markatzea; izan ere “*hitzcunça*, langue, f., langage, m.” da, oso oker ez banaiz lehendabiziko zatian, euskara-frantsesekoan, aurkitzen den era horretako bakarra. Ikus, aldiz, bigarreneko emaitzak:

“abbreviation, *laburqunça*”, “change-ment, *aldaqunça*”, “comparaison, *bardinqunça*”, “corruption, *gaitz-qunça*”, “dégât, *caltea, galqunça*”, “décente, *jautxqunça*”, “disposition, *erabilqunça*”, “election, *hautaqunça*”, “entrée, *sarrilguia, sarqunça, sarbidea*”, “exercice, *ibilqunça*”, “fatigue, *onhadura, onbaqunça*”, “instruction, *irakhasqunça*”, “langue, langage, *hitzcunça, minçaica*”, “lecture, *irakhurqunça*” [or. *-khar-*], “longitude, *lucequnça*”, “marque, *siñalea, çagutqunça*”, “meliorations, *hobequnçac*”, “naissance, *sorqunça, ethorquia*”, “naturel, *ethorqunça, hazqunça*”, “obtention, *ardiesqunça*”, “ordonnance, *manaqunça*”,

“pacification, *facegua, baquequnça*”, “passion, *pasionea, pairaqunça*”, “préférence, *lebenqunça*” [or. *lo-*], “(la) promenade, *ibilqunça*”, “revision, *berequnça*”, “recherche, *billaqunça*”, “regard, *behaqunça*”, “reglement, *chuchenqunça*”, “remarques, *goardiaqunçac, çagutbideac*”, “remontrance, *erakbusqunça*”, “renouvellement, *erreberriqunça*”, “saveur, *gostuqunça*”, “sens, *sentiqunça, sensua*”, “sentiment, *sendimendua, sendiqunça*”, “séparation, *berezqunça*”, “soffrances, *pairaqunçac*”, “spectacle, *ikhusqunça*”, “succès, *guerthaqunça*”, eta “*veuë, vista, ikhusqunça*”

(20) Besterik da Rico maltzurarena: “EJERCICIO. Redáctese un trabajo de unas cinco holandesas (mecanografiadas) sobre la influencia de César Vallejo en los sonetos de Quevedo, cuenta habida de que la crítica literaria es siempre válida si es válida literariamente”. (F. Rico, op.cit. 1.º oh., 142).

§§ 6.2-6.3 ez dira H-en hiztegiari buruz prestatzen ari naizen monografia baten aurrerapen-zirriborro bat baizik; barka bekhit, bada, hemen xehetasun gehiegizkoetan ez luzatzea.

Hots, 41 goiko bakarraren aurka.

Bigarren atzizkiaren azterketaren emaitzek ere zuzenbide berean garamatzate: "cerratcatcea, scier", "cerratcatua, scié, m.", "chucatcea, essuier", "chucatua, essuié, m.", "chucatua, essuié, f.", "iguericatcea, nager", "iguericatua, nagé, m.", "iguericatua, nagée, f." soilik euskara-frantses zerrendan baina

"s'accôter, *sahescatcea*", "s'agenoïller, *belauricatcea*", "assembler, *biribilcatcea*", "battre, *guducatcea*", "combattre, *guducatcea*", "comparer, *bardinquatcea*", "détruire, *billaquatcea*", "dévider, *harilgatcea*", "dévidé, *harilgatua*", "distinguer, *berezcatcea*", "empêcher, *thebekhatcea*", "enroûé, *maillucatua*", "enroûer, *maillucatcea*", "égratigner, *haztaparkhatcea*", "exercer, *ibilcatcea*", "exciter, *cibiquatcea*", "froter, *marrusquatcea*", "genouïller, *belauricatcea*", "grater, *kharracatcea*", "grincer, *hirriquatcea*", "imiter, *iduricatcea*", "inégaler, *çaiarcatcea*", "limer, *kharracatcea*", "melanger, *na-*

hastecatcea", "nager, *iguericatcea*", "opposer, *contracatcea*", "piller, *biribilcatcea*", "pleurer, *parracatcea*", "préferer, *lehencatcea*", "se promener, *ibilcatcea*", "ranger, *lerrocacatcea*", "ronder, *burubilcatcea*", "ruiner, *billaquatcea*", "il a ruiné toute sa maison, *bere etche gucia billaquatu du*", "scandaliser, *gaitzbidecatcea*", "scier, *cerratcatcea*", "sillonner, *hildocatcea*", "stipuler, *eguinocatcea*", "il stipule bien, *ongui eguinacaten du*", "substituer, *ordaincatcea*", "suposer, *balizcatcea*", "traverser, *çaiarcatcea*", "travailler, *lanecatcea*", "visiter, *ikhuscacatcea*", "vomir, *goiticatcea*".

Nekez azal daiteke kopuru ezberdintasun larri hau —eta gertakari beraz ohartzten gara gainerako deribazio atzizki garrantzitsuenei (-ada, -ara, -ari, -bide, -dura, -(k)eta, -gabe, -garri, -gin, -go, -kor, -kuntza, -lari, -men, -mendua, -ntza, -pen, -tasun, -tsu, -tzaile, etab.) doakienez— soilik bi zatien taminan oinarrituaz, euskara-frantsesarena bestearen erdia pasatxo bait da, gramatikako 268-323 eta 324-440. or., hurrenez hurren.

6.3. Ene usteko, asimetria honen kide dira euskara-frantsesa eta frantses-euskara hiztegien arteko hurrengo bikoiztasunak ere:

<i>abondancia, frangancia</i> , abundance	: abundance, <i>frangancia</i>
<i>abandonatcea, largatcea</i> , abandonner	: abandonner, <i>largatcea</i>
<i>affligitcea, tristatcea</i> , affliger	: affliger, <i>axekhabeztatcea</i>
<i>aise, errech</i> , aise	: aise, <i>errech, gogacara</i>
<i>arbola, çuhatça</i> , arbre, m.	: arbre, <i>çuhatça</i>
<i>arroganta, furfuiatxua</i> , arrogant	: arrogant, <i>furfuiatxua</i>
<i>attencionea, artha</i> , attention	: attention, <i>artha</i>
<i>borondatea</i> , volonté, f.	: volonté, <i>gogoa</i>
<i>canala, istuna</i> , canal, m.	: canal, <i>istuna</i>
<i>data</i> , date, f.	: date, <i>egunca</i>
<i>digne, gaia</i> , digne, m.	: digne, <i>gai, gaia</i>
<i>errefusatcea</i> , refuser	: refuser, <i>eza ematea</i>
<i>erlequia</i> , relique, m.	: relique, <i>qutxua</i>
<i>erruñatcea</i> , ruiner	: ruiner, <i>billaquatcea</i>
<i>faltatcea</i> , manquer	: manquer, <i>hutsquitea</i>
<i>flacatcea</i> , affoiblir	: affoiblir, <i>herbalcea</i>
<i>frescoa</i> , frais	: frais, <i>berria, hecea</i>
etab.	

Nabarmena da bigarren hiztegian lehendabizikoan Léclusek salatzen zituen gehiegizko erdarakadak ezabatu nahi izan direla, ordain jatorrak edo mailebu errotuagoen bitartez. Kasuren batean euskara-frantsesean izanik dagoeneko euskal hitz garbia, mailebu gordina ezabatu egin da besterik gabe.

Hurrengo sarrerotan ere garbizaletasun bera isladatzen zaigu; mailebuak desagertu ez badira ere, besterik ere ezarri da haien aldamenean bigarren hiztegian:

<i>airatcea</i> , voler	: voler, avec ailes, <i>begaldatcea</i> , <i>airatcea</i>
<i>akhusatcea</i> , accuser	: accuser, <i>acusatcea</i> , <i>gaineguin</i>
<i>akhabatcea</i> , achever, finir	: achever, <i>neitcea</i> , <i>akhabatcea</i> , finir, <i>akhitcea</i>
<i>arraça</i> , <i>leiñua</i> , race	: race, <i>egoquia</i> , <i>casta</i> , <i>leiñua</i>
<i>arraçoïña</i> , raison	: raison, <i>mengua</i> , <i>çucena</i>
<i>carnaceria</i> , boucherie	: boucherie, <i>carnaceria</i> , <i>haraguite guia</i>
<i>capitaiña</i> , capitaine, m.	: capitaine, <i>aicindaria</i> , <i>capitaiña</i>
<i>çacua</i> , sac, m.	: sac, <i>çacua</i> , <i>çurruna</i>
<i>detchema</i> , dixme	: décime, dixme, <i>hamarrena</i> , <i>detchema</i>
<i>errenta</i> , rente	: rente, <i>alocarïoa</i> , <i>errenta</i>
<i>ielosia</i> , jalousie, f.	: jalousie, <i>ielosia</i> , <i>bekhaizgoa</i>
<i>ifernua</i> , enfer, m.	: enfer, <i>ifernua</i> , <i>gaistotegua</i>
<i>imagiïna</i> , image, m.	: image, <i>imaiïna</i> , <i>iduriïa</i>
<i>imitatcea</i> , imiter	: imiter, <i>imitatcea</i> , <i>iduricatcea</i>
<i>inspiratcea</i> , inspirer	: inspirer, <i>burutara ematea</i> , <i>burutaratcea</i>
etab.	

H-en gramatikan 506-507 orrietako hutsegiteen zuzenbidearen aurretik erdiez-kutaturik egileak ezarri duen "Escualdunei gomendioa eta Abisua" hura berriz ere gogoratu beharrean gara (Lakarra 1985a: 38). Bertan gorago ikusi legez "haiñitz mudança guisa ematen çaiola escuarari haiñitz herritan" adibideen bitartez erakutsi eta bere liburuan behar diren aldaketak egiteko prest agertu ondoren, ez du ahazten, orobat, idatzi bezala irakurtzen ez den frantsesa euskaldunek ikas lezaten prestaturik zuen "liburu chumetto" ari propaganda apur bat egitea ere. 504. orrian iragartzen dituenak legez, ezagutzen ez den horren berri interesgarria bainoago dugu orain segidan datorrena:

...baita berce liburu bat bi partetan, lehenbicoa escuaratic verbo gaitz eta erreguelan ez diren batçuen khenceco, hala nola *nago*, *noba*, *darasat*, & c. horlaco haiñitz erreguela gabe dire, eta erreguelacoac dire *egoten naiz*, *goaten naiz*, *erasten dut*, & c. berce parte da escualdunec berce hitzcuncetaric hartuac dituzten hitcen khenceco, hala nola

<i>Intencionea</i> ,	<i>chedea</i>
<i>inclinacionea</i> ,	<i>pendura</i>
<i>inquietatcea</i> ,	<i>khechatcea</i>
<i>ingrata</i> ,	<i>esquergabea</i> , & c.

Lehenbicoac berce hitzcuncetaric dire eta berceac escuara dire.

7. Aurrekoaren azalpena literatur hizkera eta garbizaletasunaren arteko lotura euskara idatzian —gutxienez Oihenartengandik hasita, demagun— azter dezan lan zabalago baterako utzia, konpli da bildutako adabaki mordo hau galdera batez amaitzea. Izan ere, ezinbestekoa iruditzen zait H eta E-aren artean ikusitako erlazioa ikusi ondoren: ongi ulertu izan ote da L-k HH-aren hitzaurrean (xxxv. or.) H-ez esandakoa? Ezezkotan nago. Hara hemen berriro:

Acaba de imprimirse una Gramatica de Bascuence, y Francés, por su Autor Monsieur Harriet, con muchas curiosidades, y un Diccionario cortito del Bascuence, y Francés, todo en octavo; cuyas voces con otras, que la faltan de su Dialecto, se hallarán en mi Diccionario.

Itxura batean badirudi zenbait lerro beherago deskribatzen eta astintzen duen Landuchioren hiztegiarekiko juzku gaizto bera errepikatzen dela hemen ere; hots, H ez zaiola batere baliagarri gertatu bere urrian, hura ateratzerakoan inprimategian edo

harako bidean zuen bere hiztegian bilduak bait zituen dagoeneko han diren eta bertan falta diren iparraldeko hitz anitz. Honela balitz, bat edo beste peitu zituela konturatuaz inprimaketa amaitzerakoan, berriz H-era bihurtu eta hango zenbait hitz jasoko zituen E-ean.

Haatik, Larramendi aztertzerakoan Mitxelenak itxura eta aitor hutsetan ez gelditzea komeni zela aspaldi erakutsi zigun; dagoeneko badugu, gainera, horretarako ziorik.

Goian "Momento, *liparra*" (368) H-etik, "instant, *liparra*", "un instant, *lipar bat*", "dans un instant, *lipar baten buruan*", mailebatua dela erakutsi dugu M-k ekialdeko-tzat (EtxZib, Pouv eta Oih) baina iturri ezagun gabetzat jotako hitz hori; orobat Azk-k adiera honetan mendealdeko-tzat, G-tzat, badu ere, hitz hau E honen bitartez bertakotu bide dela, XIX. menderako erdietsitako arrakastak Azk okertuaz eta betidani-kotzat jotzera eramana.

Besterik dugu hemen gehitzeko: markatzekoa da sarrera horretan ez bada ere ("momento, *ergaya*" eta eratorriak) *lipar* agertzen dela dagoeneko HH-ean: cf. "instante, *liparra*, *ergaya*, *instantea*" eta *liparrear*, *liparroro*, *lipar batean* ingurukoetan. Hots, H ez soilik E-aren baina HH-aren iturri ere bagenuke.

Gauzak honela, ezinbesteko iruditu zait, nekeak neke, H aldamenen ezarririk HH barrena oster txiki bat egitea, hipotesi ausartago hau berresteko edo gaitzesteko. Hara behin behineko aurkikuntzak:

Agradable, <i>naicaria</i>	: agreeable, <i>nahicaria</i> .
Agrio, <i>miña</i> , agrura, acrimonia, <i>mintasuna</i>	: aigre, <i>mintassuna</i> .
Apetencia, apetito, <i>jambidea</i>	: appetit, <i>janbidea</i> .
Arrogante, <i>furfuiatsua</i>	: arrogant, <i>furfuiatsua</i> .
Aventura, <i>guertacaria</i> , <i>guertapena</i> , <i>suertaldia</i> , <i>jazoera</i>	: aventure, <i>guertacaria</i> .
Avaricia, <i>lucurarioa</i> ; avariento, <i>lucuraria</i> ; avaro, <i>jaramana</i>	: avare, <i>lukburaria</i> ; avarice, <i>lukburarioa</i> ; avaricieux, <i>iaramana</i> .
Auditor, <i>aditzallea</i>	: auditeur, <i>aditçaillea</i> .
Austero, <i>haindurra</i> , <i>dorpeá</i> , austeridad, <i>dorpetasuna</i> , <i>haindurtza</i>	: austere, <i>dorpea</i> , <i>haindurra</i> , austerité, <i>dorpetasuna</i> .
Autoridad, <i>burupea</i> , <i>nausitasuna</i>	: autorité, <i>burepea</i> , <i>nausitassuna</i> .
Azada, <i>aintzurra</i> ; cavar con azada, <i>ainzurtu</i>	: bêche, pioche, <i>hainçurra</i> , bêcher, piocher, <i>hainçurcea</i> .
Barbero, <i>bizarguillea</i>	: barbier, <i>biçarguillea</i> .
Bañar, <i>mainatu</i> ; baño, <i>mainua</i>	: baigner, <i>mainatcea</i> ; bain, <i>mainhua</i> .
Banquete, <i>jatequeta</i>	: banquet, <i>jatequeta</i> .
Bestia, <i>abrea</i> , <i>atzienda</i> ; bestialidad, <i>abrequeria</i>	: bête, <i>abrea</i> , <i>atzienda</i> ; bêtise, <i>abrequeria</i> .
Blanqueador, <i>churitzallea</i>	: blanchisseuse, <i>churitçaillea</i> .
Blasfemar, <i>arnegatu</i> ; blasphemia, <i>arnegua</i>	: blasphemer, <i>arnegatcea</i> ; blasphème, <i>arnegua</i> .
Bravo, <i>fechoa</i> , <i>ordongua</i>	: brave, <i>ordongua</i> , <i>fechoa</i> .
Buenamente, <i>onsaqui</i> , <i>onguiqui</i>	: bonnement, <i>onsaqui</i> , <i>onguiqui</i> .
Cadáver, <i>gorputzilla</i>	: cadavre, <i>gorpuzhilla</i> .
Capricho, <i>burcoitasuna</i> , caprichoso, <i>burcoitsua</i>	: caprice, <i>burcoitassuna</i> , capricieux, <i>burcoixua</i> .
Carnoso, <i>araguitsua</i> ; carnal, <i>araguicoia</i>	: charnu, <i>haraguitssua</i> ; charnel, <i>haraguicoia</i> .
Carpintería, <i>zurlana</i> ; carpintero, <i>zurguina</i>	: charpentier, <i>çurguiña</i> , <i>maistrua</i> ; charpenterie, <i>çurlana</i> .

etab.

Luze joko luke bakoitzaren gorabehera eta bermegoak azaltzea eta gera bedi hori aukera aproposago baterako; bide urratze honetako bildu sortak, ordea, banago L-k H

HH-aren gorputzean bertan, ez soilik E-ean, erabiltzea egiantzeko ez eze zerbait gehiago ere bilakatzen duela.

Pare bat datu haboro, ez luzatzearen: L-k “caza de aves, *ihiza*”, “cazador, *ihiztaria*”, “cazar, *ihiztatu*” dakartza, <h> horiek, hitz barneko kokagune horretan, ez dutela zalantzarik uzten iparraldeko iturri idatziren batetik hartuak direla, beste askotan bezala gorde duelarik puntu horretan iturburuaren grafia (ikus kasu haboro eta iruzkina 674. sarrerako azterketan): cf. H “chasser, *ihiztatcea*”, “chasse, *ibicia*”, “chasseur, *ihiztaria*”. Bigarrena H “bagatelles, *chirehilqueria*” L “bagatela, *chireilqueria*” da, iturburuko formaren zuzentasuna emandakotzat joaz, mailebatzailea <h> kentzera mugatuaz; ez da gaizki, huts bateratzailea amaitzeko.

Bibliografia

- Altuna, P., 1967, “Larramendiren iztegi berria”, *Euskera*, XII, 139-300.
- , 1984, “La auténtica biblioteca de Larramendi”, *Muga*, 28, 66-81.
- , 1985, “Azpitarteren hiztegia Loiolan” in J. L. Melena (arg.), *Symbolae L. Mitxelena Oblatae*, EHU, Gasteiz, II, 1097-1110.
- , 1989, “Axularren eta Sarako Etxeberriren hizkera” II. *Euskal Mundu Biltzarra (Euskara)*, Aktak, Gasteiz, 233-248.
- Aresti, G., 1973, “Léxico empleado por Leizarraga de Briscous”, *FLV*, 5, 61-128.
- Arzamendi, J., 1981, “Euskal lexikografiaren historiarako hastapenak” in ZZEE, *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Deustuko Unib., Bilbo, 163-193.
- , 1985, *Términos vascos en documentos medievales de los siglos XI-XVI*, EHU, Bilbo.
- Bilbao, G., R. Gómez, J. A. Lakarra, B. Urgell, prestatzen, *Larramendiren El Imposible Vencido, Arte de la lengua bascongada*. ASJU-ren Gehigarriak, Donostia.
- Brambilla Ageno, B., 1984, *L'edizione critica dei testi volgari*, 2. arg., Antenore, Padova.
- Colón, G., Soberanas, A. J., 1985, *Panorama de la lexicografía catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- Fita, F., 1880-81, “Suplementos al Diccionario Trilingüe del P. Larramendi, escritos en 1746 por el P. Fr. José de María Carmelita Descalzo” *Revista de Ciencias Históricas*, [Barcelona].
- Ibar (= J. Moco-roa), 1935, *Genio y Lengua*, Tolosa.
- Lakarra, J. A., 1984, *Euskal Thesauruserako Gaiak: Hegoaldeko Testuak (1700-45)*, tesina argitaragabea, EHU-Gasteiz.
- , 1985a, “Larramendiren hiztegi-gintzaren inguruan”, *ASJU*, XIX-1, 9-50.
- , 1985b, “Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737)”, *ASJU*, XIX-1, 235-281.
- , 1985c, “Berriz Larramendiren segiziokoez”, *ASJU*, XIX-2, 439-452.
- , 1986a, “XVI. mendeko bizkaierazko erretrauez: I. Garibairen bildumak”, *ASJU*, XX-1, 31-66.
- , 1986b, “Burgosko Dotrina (1747): I. Testua eta oharrak”, *ASJU*, XX-2, 533-594.
- , 1986c, “Bizkaiera zaharra euskalkien artean”, *ASJU*, XX-3, 639-689.
- , 1986d, “RS-en tamaina eta etorkiaz”, eskuizkribua, EHU-Gasteiz.
- , 1987, “Koldo Mitxelena eta euskal filologia”, in J. San Martín (arg.) *K. Mitxelena. Gizona eta hizkuntza, Egan*, ale berezia, Donostia, 81-91.
- , 1988a, (arg.) *Hiztegiak eta testuak*, (= EHU-aren 1986ko Donostiako Udako Ikastaroak), EHU, Bilbo.
- , 1988b, “Testukritikaz: I. Stemmarantz” in Lakarra 1988a, (arg.), 101-140.
- , 1990, “RS-en testukritikazko arazoak: Hernán Núñez-engandik itzulia ote? (XVI. mendeko bizkaierazko erretrauez II)”, E. Pérez Gaztelu & P. Urkizu Sarasua (arg.), *Patxi Altunari Omenaldia*, EUTG, Donostia, 177-190.
- , & Gómez, R., 1991a, (arg.) *Euskalaritzaren Historia: I. XVI-XIX. mendeak*, ASJU-ren eraskinak XVI, Donostia.

- , 1991b, "XVIII. mendeko hiztegitantz" in Lakarra & Gómez 1991a (arg.).
- , 1991c, "Sbarbi-Urquijo hiztegiak", *ASJU*-n argitaratzekoa.
- , 1991d, "Martin Harrieten hiztegiak", *ASJU*-n argitaratzekoa.
- , 1991e, "Larramendiren euskara-gaztelera hiztegiak", prestatzen.
- , 1991f, *Ikerketak XVIII. mendeko hiztegitantzaren etorkiez*. Doktorego tesia (EHU-Gasteiz), prestatzen.
- , Urgell, B., 1988, "Lécluseren hiztegia: Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)", *ASJU*, XXII-1, 99-211.
- & —, 1989, "Plauto Bascongado-ren eztabaida: testu bilduma", *ASJU*, XXII-2, 479-539.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario Trilingüe del castellano, bascuence y latín*, Donostia.
- , 1969, *Diccionario vasco-castellano*. P. Altunaren arg., *Euskera*, XII, 139-300.
- Mitxelena, K., 1958, "Introducción" in Mitxelena & Agud 1958. [Orain *SHLV*-n].
- , 1959, "La obra del P. Manuel de Larramendi (1690-1766)", *Cuadernos de la Cátedra Feijoo*. [Orain *SHLV*-n].
- , 1960, *Historia de la literatura vasca*. Minotauro, Madrid. Berrarg., Erein, Donostia, 1988.
- , 1961, "Euskal iztegitilleak XVII-XVIIIgarren mendeetan", *Euskera*, VI, 7-22. [Orain *SHLV*-n].
- , 1967, "Los refranes del cuaderno de Oihenart", *ASJU*, I, 11-44. [Orain *SHLV*-n].
- , 1970, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo.
- , 1971, "Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos", *FLV*, 8, 149-169. [Orain *SHLV*-n].
- , 1978-79, "Miscelánea filológica vasca", *FLV*, 205-28, 389-414, 213-36 eta 377-406. [Orain *PT*-en].
- , 1983, "Mendiburu eta Larramendi", *Euskera*, XXVIII, 19-23. [Orain *SHLV*-n].
- , 1984, "Aurkezpena" in I. Sarasola, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, GAK Donostia, I, 11-23. [Orain *SHLV*-n].
- , 1987, *Palabras y textos*. EHU, Bilbo. [= *PT*].
- , 1988, *Sobre Historia de la Lengua Vasca*, J. A. Lakarra et alii (arg.), Anejos de *ASJU*, n.º 10, San Sebastián, 2 vol. [= *SHLV*].
- , & Agud, M., 1958, *Nicolao Landucci. Dictionarium Linguae Cantabrigiae (1562)*, Donostia. Publicaciones del Seminario "Julio de Urquijo".
- Oyharçabal, B., 1989, "Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)", *ASJU*, XXIII-1, 59-73.
- Peillen, Tx., 1983, "Belako zaldunaren zuberotar hiztegia XVIII. mendean", *FLV*, 127-146.
- Quemada, B., 1968, *Les dictionnaires du français moderne (1539-1863)*, Didier, Paris.
- San Martín, J., 1982, "Diego Goitiaren euskarazko esaldi bilduma", *Euskera*, XXVII, 613-618.
- Sarasola, I., 1980, *Materiales para un thesaurus de la lengua vasca*, tesi argitaragabea, Bartzelona.
- , 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU*, XX-1, 203-216.
- Urgell, B., 1985, "Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*", *ASJU*, XIX-1, 65-117.
- , 1986, *Añibarroren Esku-liburua eta literatur bizkaiera: aldaketen tipologiatik idazkeraren garapenera*, tesina argitaragabea, EHU-Gasteiz.
- , 1987a, "*Esku-liburua*-ren grafi aldaketak (1802-1821)" *ASJU*, XXI-2, 357-387.
- , 1987b, "*Esku-liburua*-ren hiztegi aldaketak: 1. mailebuak" *ASJU*, XXI-3, 683-708.
- , 1988, "Añibarroren inguruan zertzelada batzu" in Lakarra (arg.) 1988, 141-175.
- , 1990, "Harrietek Añibarrori hartutako hitzez", *ASJU*-n argitaratzeko.
- Urkizu, P., 1989, *Pierre d'Urteren hiztegia (Londres 1715)*, EUTG, Donostia, 2 lib.
- Villasante, L., 1974, "El P. Larramendi y su obra lexicográfica", *LGEV*, Bilbo, II, 169-174 eta 479-483.
- , 1979, *Historia de la literatura vasca*, 2. arg. Oñati.